

JERZY ORGANIŚCIAK

SZLAK CYSTERSKI

NA ZIEMI ZĄBKOWICKIEJ

Ząbkowice Śląskie 2008

ZARYS DZIEJÓW ZAKONU CYSTERSÓW I ICH REGUŁA

Cystersi (Sacer Ordo Cisterciensis – SOCist) to wspólnota zakonna wywodząca się z zakonu benedyktyńskiego, nawiązująca do pierwotnej reguły św. Benedykta z Nursji, powstała w końcu XI w. we Francji. Założycielem cystersów był św. Robert, opat klasztoru benedyktynów z Molesmes, który razem z grupą 21 zakonników osiadł w miejscowości Dijon, tworząc nowy klasztor, który od 1098 r. został podniesiony do rangi opactwa, nazwany potem Cîteaux, łac. Cistercium, stąd nazwa zakonu. Współzałożycielami zakonu cystersów byli dwaj kolejni opaci Cîteaux: św. Alberyk i św. Stefan Harding. Ustalono wówczas regułę oraz strój zakonny, którym stał się biały lub szary habit z czarnym szkaplerzem, który miał chronić habit przed zabrudzeniem. Główną regułą cysterską, która była na początku rygorystycznie przestrzegana była zasada *ora et labora – módl się i pracuj*. Powołano też nową, nieznaną dotąd instytucję świeckich braci zakonnych – konwersów, którzy nie składali ślubów, nosili szare habit i zajmowali się pracą w klasztorze i poza jego terenem.

Krzyż morimondzki – herb opactwa macierzystego

Przełomowym momentem w historii zakonu było przystąpienie do niego w 1112 r. młodego feudała – Bernarda z Fontaines, wybitnego teologa, który w swych dziełach rozwinął ideę cysterską, opierającą się głównie na nabożeństwie do Chrystusa i czci Matki Bożej. Kanonizowany przez papieża Aleksandra III w 1174 r. jako św. Bernard z Clairvaux, stał się najważniejszą postacią w historii zakonu. Za jego czasów nastąpił wielki rozwój cystersów i ich ekspansja w całej Europie. W 1153 r. działało już 350 zakonów cysterskich, a w 1342 r. było już 707 zgromadzeń zakonnych. Żeńska linia zakonu – cysterki, powstała w latach 1120–1125, a jej założycielką była św. Ludgarda. W 1190 r. cystersi uzyskali niezależność (egzempcję) spod władzy biskupiej. Władzą ustawodawczą i sądowniczą była Kapituła Generalna, w której główną rolę pełnili opat Cîteaux oraz opaci 4 pierwszych filii: La Ferté, Pontigny, Clairvaux i Morimond. Cystersi szerzyli kult Najświętszej Maryi Panny, rozwinęli nabożeństwo do Serca Pana Jezusa oraz wprowadzili Święto Bożego Ciała. W okresie reformacji sekularyzowano wszystkie opactwa w krajach skandynawskich, Anglii oraz protestanckich państwach Niemiec. W XVIII w. podczas rewolucji francuskiej skasowano opactwa we Francji, a w XIX w. także w większości krajów Europy. Przetwały jedynie niektóre opactwa w Austrii, w Czechach i na Węgrzech. Obecnie cystersi są zakonem kontemplacyjnym, działającym w większości krajów Europy, a także w Brazylii, USA, Etiopii i w Wietnamie. Podstawą gospodarczą istnienia zakonu cystersów były nadania ziemskie ze strony władców, książąt oraz rycerstwa. Szybki rozwój nowej organizacji zakonnej spowodował coraz większe zmiany w początkowej regule. Pierwotne reguły były surowe i wymagały aby zakonnicy wszystko robili sami, ale wobec nadań ziemskich często przekraczających ponad 1000 ha ziemi było to niemożliwe. Wkrótce cystersi uzyskali prawo pobierania dziesięcin, korzystania z pracy chłopów, mogli też czerpać zyski z dzierżawy ziemi i innych przywilejów. Klasztory cysterskie były zwykle zakładane na pustkowiach i najczęściej w dolinach rzecznych. Cystersi rozwinęli na szeroką skalę rolnictwo, hodowlę owiec i zwierząt pociągowych, ogrodnictwo, uprawę winorośli, sadownictwo, młynarstwo oraz hodowlę ryb. Na ziemiach cysterskich zakładano też kopalnie i huty. W XII i XIII w. ukształtowała się gotycka cysterska szkoła architektoniczna, która promieniowała swoimi rozwiązaniami na całą Europę. Klasztory cysterskie były budowane na planie czworoboku

ku z wewnętrznym dziedzińcem, tzw. wirydarzem. Kościoły wznoszono niemal zawsze od strony północnej, a zabudowania od południowej, aby zapewnić jak najdłuższy dostęp słońca do pomieszczeń mieszkalnych. W XVII i XVIII w. większość klasztorów cysterskich została przebudowana w stylu barokowym.

CYSTERSI W POLSCE I NA ŚLĄSKU

Do Polski cystersi przybyli jeszcze w XII w. Pierwszym cysterskim opactwem na ziemiach polskich było założone przez arcybiskupa gnieźnieńskiego Jana Gryfitę w 1140 r. opactwo w Brzeźnicy, miejscowości leżącej dzisiaj w obrębie Jędrzejowa, dokąd sprowadzono cystersów z francuskiego opactwa w Morimond. Kolejne powstawały w Łeknie w pobliżu Wągrowca (1143 r.), Łądzie (1153 r.), Kolbaczu (1174 r.), Sulejowie (1176 r.), Wąchocku (1179 r.), Koprzywnicy (1185 r.) i Oliwie (1186 r.). W XIII w. założono klasztor w Trzebnicy (1202 r.), będący pierwszym w Polsce klasztorem żeńskim, a także w podkrakowskiej Mogile (1222 r.), Obrze (1231 r.), Bledzewie (1232 r.), Szczyrzycu (1234 r.), Paradyżu (1234 r.), Koronowie (1254 r.), Rudach (1255 r.), Pelplinie (1276 r.), Przemęcie (1278 r.), Bierzwniku (1286 r.). Na początku XIV w. założono klasztor w Jemielnicy.

Cystersi pojawili się na Śląsku za sprawą księcia Bolesława I Wysokiego, najstarszego syna Władysława II Wygnacza. On to sprowadził pierwszych cystersów w 1163 r. do Lubiąża nad Odrą z niemieckiego opactwa Pforta leżącego w Saksonii. Cystersi otrzymali od księcia i okolicznego rycerstwa liczne nadania ziemskie i przywileje, a organizacja klasztoru lubiąskiego trwała do 1175 r. W 1202 r. powstaje kolejny, tym razem pierwszy żeński klasztor cysterek w Trzebnicy. Cysterki przyjeżdżają do Trzebnicy z niemieckiego klasztoru w Bambergu w 1203 r., a ich wielkim dobroczyńcą był książę Henryk I Brodaty a szczególnie jego żona Jadwiga, późniejsza święta. Kolejne opactwo cysterskie, będące filią Lubiąża powstało w Henrykowie w 1222 r., dokąd zakonnicy z pierwszym opatem Henrykiem przybyli w 1227 r. Do pobliskiego Kamińca Żąbkowickiego cystersi przybyli z Lubiąża w 1249 r. za sprawą biskupa wrocławskiego Tomasza I na miejsce istniejącego wcześniej konwentu augustiańskiego. Wreszcie w 1292 r. powstaje kolejne, ostatnie opactwo cysterskie na Dolnym Śląsku w Krzeszowie, będące fundacją księcia świdnickiego Bolka I. Na Górnym Śląsku powstały dwa opactwa cysterskie: w Rudach k/ Raciborza, założone w 1252 r. z fundacji księcia Władysława Opolskiego, dokąd konwent z opatem Piotrem przybył z Jędrzejowa w 1255 r. oraz w Jemielnicy, k/Strzelce Opolskich w 1280 r., z fundacji księcia Bolesława I Opolskiego, gdzie konwent z Rud z opatem Germanusem przybył w 1293 r. Ogółem na Śląsku założono 6 cysterskich opactw męskich i jedno żeńskie. Cystersi w wielkim stopniu przyczynili się do rozwoju gospodarczego Śląska. Już od połowy XIII w. prowadzili ożywioną działalność kolonizacyjną, głównie na prawie niemieckim, zakładając nowe wsie oraz cysterskie folwarki w istniejących wsiach polskich. W XIII i XIV w. założyli łącznie ponad 50 nowych wsi oraz 16 miasteczek i osad targowych, a wiele istniejących wsi zawdzięcza im rozwój. Obok rozwoju gospodarki rolnej, cystersi śląscy przyczynili się także do rozwoju rzemiosła, szczególnie tkactwa. W średniowieczu klasztory cysterskie były ważnymi ośrodkami kultury i nauki, szczególnie klasztory w Lubiążu, Rudach i Henrykowie, posiadające słynne

Herb Cystersów

biblioteki, skrytoria oraz szkoły przyklasztorne. Wybitne osiągnięcia mieli cystersi śląscy w dziedzinie sztuki i architektury, szczególnie gotyckiej i barokowej. Warto wspomnieć, że kościół cysterski w Henrykowie stanowił wzór dla katedr gotyckich we Wrocławiu i Krakowie, a kościół Cysterki w Trzebnicy to pierwsza w Polsce budowla ceglana.

SZLAK CYSTERSKI NA ZIEMI ZĄBKOWICKIEJ

Szczególne nagromadzenie zabytków pocysterskich znajduje się na Ziemi Ząbkowickiej, której obszar został ukształtowany w połowie XIV w. w wyniku powstania piastowskiego Księstwa Ziębickiego z ośrodkami miejskimi w Ziębicach i Ząbkowicach. Przez wieki obszar ten nie zmieniał się wiele i dzisiaj pokrywa się w dużej części z terenem powiatu ząbkowickiego. Na obszarze tym już w XIII w. powstały dwa klasztory cysterskie: w Henrykowie i Kamieńcu Ząbkowickim. Ich powstanie i rozwój opierało się na darowiznach, zamianach, wymianach i zakupach okolicznych wsi oraz majątków ziemskich, stąd tak wiele śladów i pamiątek pocysterskich można znaleźć w powiecie ząbkowickim.

Celem niniejszego wydawnictwa jest zaprezentowanie najważniejszych zabytków i miejscowości związanych z historią cystersów w tej części Śląska. Miejscem początkowym i końcowym szlaku jest miejscowość Henryków. Szlak ma charakter krajoznawczy, posiada długość około 170 km, biegnie drogami wojewódzkimi i powiatowymi. Zwiedzanie szlaku można prowadzić przy pomocy samochodu względnie roweru.

PRZEBIEG SZLAKU

Henryków – Brukalice – Witostowice – Skalice – Nowina – Bożnowice – Ziębice – Starczów – Kamieniec Ząbkowicki – Byczeń – Topola – Błotnica – Sosnowa – Płonica – Złoty Stok – Mąkolno – Chwałistaw – Laski – Ożary – Dzbanów – Przyłęk – Bardo – Srebrna Góra – Jemna – Budzów – Ząbkowice Śl. – Jaworek – Bobolice – Sieroszów – Piotrowice Polskie – Muszkowice – Henryków.

Długość ok. 170 km.

HENRYKÓW

Wieś Henryków położona jest na Przedgórzu Sudeckim u podnóża Wzgórz Strzebińskich nad rzeką Olawą, na terenie żyznej i bezleśnej Kotliny Henrykowskiej. Fundacja opactwa henrykowskiego związana jest z osobą kanclerza księcia Henryka I Brodatego – Mikołaja z Krakowa, zwanego też Poloniczem. W 1222 r. książę Henryk I Brodaty wyraził zgodę na założenie kolejnej po Lubiążu filiacji cysterskiej, powierzając opiekę nad nią swojemu synowi Henrykowi II Pobożnemu. A oto ważniejsze daty z historii klasztoru henrykowskiego:

- **28 V 1227** – przybycie do Henrykowa konwentu cysterskiego z Lubiąża z pierwszym opatem Henrykiem, rządzącym do 1234 r.,
- **1228** – konsekracja pierwszego, drewnianego kościoła klasztornego pw. NPM i św. Jana Chrzciciela,
- **1241** – spalenie klasztoru przez wracających spod Legnicy Mongołów,
- **1262** – zakup wsi Brukalice od potomków rycerza Boguchwała,
- **1268–1273** – opat Piotr tworzy tzw. Księgę Henrykowską, zawierającą pierwsze zapisane zdanie w języku polskim „Day ut ia pobrusa a ti poziwai” (pozwól ja będę męł, a ty odpoczni),

- **1292** – założenie przez konwent henrykowski nowego opactwa cysterskiego w Krzeszowie,
- **1321** – utworzenie przez opata Jana II szkoły rolniczej i szkoły dla dzieci szlacheckich, do której uczęszczali książęta ziębińscy, Bolko II i Mikołaj, dobroczyńcy klasztoru,
- **1341** – pochowanie ks. Bolka II ziębińskiego w kościele klasztornym, rok później jego żony Jutty,
- **1358** – pochowanie w kościele klasztornym ks. Mikołaja ziębińskiego,
- **1427–1430** – zniszczenia klasztoru na skutek najazdu husytów,
- **2. poł. XVI w.** – odbudowa i rozwój opactwa za czasów opata Andrzeja,
- **1621–1647** – zniszczenie klasztoru i rabunek dóbr klasztornych podczas wojny trzydziestoletniej,
- **1656–1673** – rozwój klasztoru za czasów opata Melchiora Welzela z Budzowa,
- **1699** – zakupienie zniszczonego przez Turków opactwa cysterskiego w Zirc na Węgrzech. Unia personalna pomiędzy opactwami do 1810 r.,
- **1681–1702** – rządy opata Henryka III Kahlerta, najlepszy okres w dziejach klasztoru. Przebudowa klasztoru w stylu barokowym i barokizacja kościoła klasztornego, rozwój nauki i sztuki klasztornej,
- **1741–1762** – wojny śląskie, kwatery i kontrybucje oraz wysokie podatki doprowadzają do upadku gospodarkę klasztorną,
- **1806** – kwatery żołnierzy francuskich i rekwirunki niszczą gospodarkę klasztorną,
- **22 XI 1810** – likwidacja opactwa henrykowskiego po 582 latach działalności,
- **1812** – siostra króla Prus, królowa holenderska Fryderyka Luiza Wilhelmina zakupuje za kwotę 742.164 talarów większą część dóbr pocysterskich,
- **1863** – siedziba książąt sasko – weimarskich, adaptacja pomieszczeń klasztornych na pałac,
- **1946** – po 136 latach kościół klasztorny oraz część skrzydła północnego wraca do cystersów, filia opactwa w Szczyrzycu.

ZABYTKI DAWNEGO OPACTWA CYSTERSÓW

KOŚCIÓŁ KLASZTORNY PW. WNIĘBOWZIĘCIA NPM I ŚW. JANA CHRZCICIELA

Wczesnogotycki, zbudowany w latach 1241–1270 i w 1. poł. XIV w., z dwoma gotyckimi kaplicami tworzącymi kościółek św. Krzyża z 1. poł. XVI w. oraz trzema barokowymi kaplicami z poł. XVIII w. W kaplicy św. Marii Magdaleny z 1760 r. znajduje się Mauzoleum Piastów Ziębińskich. Wieża kościoła pochodzi z 1608, fasada kościoła barokowa (1687–1698) z kruchtą z 1713 r. Wnętrze kościoła gotyckie, zbarokizowane. Ołtarz główny (1681–1684) zdobią dwa obrazy Michała Willmanna: „Boże narodzenie w wizji św. Bernarda” oraz górny: „Zbawca świata”. Wielki obraz otaczają rzeźby, od lewej: św. Benedykt, św. Jan Chrzyciel, św. Piotr oraz z drugiej strony, od środka: św. Bernard,

Wnętrze kościoła w Henrykowie

św. Jan Ewangelista i św. Paweł. W górnym piętrze po lewej stronie rzeźba św. Jadwigi, po prawej jej męża, Henryka I Brodatego. W górnej części nawy głównej zespół 14 barokowych obrazów przedstawiających życie i legendę św. Bernarda. Ambona i ołtarze boczne pochodzą z końca XVII w. Najpiękniejszym obiektem kościoła są barokowe stalle, ukończone ok. 1710 r.

Opactwo Cysterskie w Henrykowie

ZABUDOWANIA POKLASZTORNE

Barokowy budynek klasztorny, zbudowany w latach 1681–1702, przebudowany w 2. poł. XIX w., czworoboczny, założony wokół prostokątnego dziedzińca z wysuniętym skrzydłem południowym. Trzy piękne barokowe portale prowadzą do wnętrza budynku, liczącego około 300 pomieszczeń. Na parterze znajduje się barokowy refektarz, na I piętrze Sala Książęca, Sala Purpurowa, Sala Dębowa i Papieska, XVIII w. przebudowane w 2. poł. XIX w. Dziedziniec klasztorny otoczony jest oficynami mieszkalnymi i zabudowaniami gospodarczymi.

Na wschód od klasztoru znajduje się zabytkowy park krajobrazowy z XIX w. W części południowej znajduje się ogród klasztorny z letnią jadalnią i oranżerią.

BRUKALICE

Jedna z najstarszych wsi w rejonie Henrykowa, założona prawdopodobnie przed 1201 r., jako własność niejakiego Boguchwała, rycerza księcia Bolesława I Wysokiego, który być może był pochodzenia czeskiego. Wieś opisana w Księdze Henrykowskiej, gdzie znajduje się etymologia jej nazwy.

Pomnik Księgi Henrykowskiej

Ma się ona wywodzić od słów wypowiedzianych przez Boguchwałę do żony: *Day ut ia pobrusa a ti pozujtyj* (daj ja pomieć, a ty wypocznij). Jest to pierwsze znane zdanie zapisane po polsku. Po Boguchwale wieś mieli jego synowie, którzy zamienili ją z cystersami z Henrykowa. Od tego czasu (1262 r.) wieś stanowiła dobra klasztorne. Cystersi założyli tutaj duży folwark. W 1812 r. nabyła ją Fryderyka Luiza Wilhelmina, późniejsza królowa holenderska. W 1908 r. przez Brukalice przeprowadzono linię kolejową Ciepłowodny – Henryków i wówczas zbudowano tutaj przystanek. W końcu XIX w. eksploatowano tutaj żyłę bazaltu, po której pozostało wyrobisko. Przy szosie do Henrykowa znajduje się pomnik Księgi Henrykowskiej, ustawiony w 1970 r. w 700 rocznicę spisania tej księgi z przytoczonym pierwszym zdaniem napisanym w języku polskim.

WITOSTOWICE

Stara wieś w Kotlinie Henrykowskiej u podnóża Wzgórz Strzelińskich, wymieniana w Księdze Henrykowskiej. Wedle Księgi przed 1208 r. obszar ten należał do kmiecia ksią-

żęcego Kołacza, który miał tutaj posiadać swój gródek, a terytorium to nazywano Kołaczowem. W 2. poł. XIII w. była to wieś rycerska. W latach 1463–1497 była własnością rodziny Stosów, być może spokrewnionych z wielkim rzeźbiarzem, którzy dokonali kilku przebudów zamku. W XVI w. wokół zamku wybudowano ziemne fortyfikacje. W 1736 r. opat henrykowski kupił od rodziny Hodizów, ówczesnych właścicieli, dominium witostowickie za 180.000 guldenów. W Witostowicach urządzono kurię oraz wybudowano letnią rezydencję dla opata. W 2. poł. XVIII w. zamek został zniszczony przez pożar, w wyniku którego uległa zniszczeniu jego renesansowa zabudowa. Późniejsza odbudowa, a szczególnie przebudowa w XIX w. zatarła większość elementów zabytkowych. Do 1810 r. Witostowice należały do opactwa henrykowskiego, a później w wyniku sekularyzacji stały się własnością Hohenzollernów, później książąt sasko-weimarskich. W centrum wsi znajduje się dobrze zachowany zamek nawodny. W obrębie zamku leżą budynki mieszkalne i gospodarcze. W najstarszej, centralnej części z pięciokondygnacyjną wieżą i kaplicą zachowały się fragmenty budowli z XV i XVI w. Zamek był otoczony wewnętrzną fosą, dzisiaj wyschniętą. Za nią znajdowały się ziemne fortyfikacje bastionowe z XVI w. z czterema cylindrycznymi bastejami. Całość założenia jest otoczona zewnętrzną fosą, na zewnątrz której znajduje się kamienny mur obronny ze strzelnicami, w części zachowany. Do zamku prowadzi droga przechodząca przez dwa mosty nad fosami. Przed mostem nad zewnętrzną fosą stoją barokowe rzeźby św. Floriana i św. Jana Nepomucena z herbami opactwa henrykowskiego i opactwa w Zirc. Obok znajduje się budynek dawnej kuźni dworskiej z pocz. XIX w. Zamek z folwarkiem jest własnością prywatną, a wstęp na jego teren wymaga zgody właściciela.

Witostowice – zamek nawodny

W górnej części wsi – Zakrzowie znajdują się dwa wczesnośredniowieczne grodziska oraz ślady działającej tutaj w latach 20. XX w. kopalni grafitu.

SKALICE

Niewielka wieś w Kotlinie Henrykowskiej u podnóża Wzgórz Strzebińskich. Wieś o nieregularnym kształcie zbliżonym do owalnicy, jest wielokrotnie wymieniana w Księdze Henrykowskiej jako „Scalicer”. Stanowiła niegdyś część terytorium Kołacza z Witostowic, powstała w końcu XIII w. i była własnością rycerską. W 1239 r. część wsi należała do proboszcza henrykowskiego Mikołaja, który darował ją klasztorowi, a w 1259 r. klasztor odkupił resztę wsi i od tego czasu aż do 1810 r. pozostawała własnością cysterską. Na owalnym placu w środku wsi znajduje się kaplica mszalna św. Wawrzyńca z 1825 r., klasycystyczno-barokowa, ze skromnym, barokowym, XVIII w. wyposażeniem wnętrza. Na południowo-wschodnim krańcu wsi znajduje się grupa skałek gejsowych zwanych Skalickimi Skałkami.

Skalice – kaplica mszalna pw. św. Wawrzyńca

NOWINA

Mała wieś na Wzgórzach Strzelińskich o układzie łańcuchówki, położona na wschodnich stokach wzniesienia Buczek (335 m npm). Początki wsi nie są znane. Powstała prawdopodobnie w poł. XIV w. jako własność rycerska. Była własnością kilku rodów śląskiej szlachty aż do 2. poł. XVIII w., kiedy to około 1680 r. ówczesny właściciel baron Żerotin, sprzedał ją klasztorowi henrykowskiemu. W 1785 r. w Nowinie mieszkało 3 kmieci, 16 zagrodników i 6 chałupników, był folwark klasztorny, młyn i 2 budynki gminne. W wyniku kasaty klasztoru i jego dóbr, właścicielką ich została Luiza Wilhelmina Orańska a potem jej spadkobiercy. Spośród zabudowy wsi wyróżnia się nieco zrujnowany, zespół dawnego folwarku pocysterskiego, przebudowany w I poł. XIX w. z budynkiem mieszkalnym i budynkami gospodarczymi. Powyżej wsi pod lasem znajduje się opuszczony dawny piec wapienniczy, zbudowany w 1797 r. z polecenia opata Marka z Henrykowa.

Nowina – piec wapienniczy

BOŻNOWICE

Wieś leżąca na wschodnim sklonie Wzgórz Strzelińskich. Wymieniona jest po raz pierwszy w 1234 r. jako „Bertoldi Villa” (wieś Bertolda) i była posiadłością rycerską. Pierwszym znanym właścicielem był polski rycerz o nazwisku Sambor. Od 1312 r. jest własnością klasztoru henrykowskiego aż do czasów sekularyzacji. W środku wsi stoi pocysterski kościół parafialny św. Trójcy, wzmiankowany po raz pierwszy w 1376 r. Obecny barokowy, zbudowany na starych murach pochodzi z 1709 r. Jest to kościół orientowany, jednonawowy z węższym prezbiterium półkoliście zakończonym. Wewnątrz skromne wyposażenie barokowe i klasycystyczne z XVIII i XIX w. Uwagę zwraca barokowy ołtarz główny z XVII w., barokowa ambona z postaciami czterech ewangelistów i drewniana chrzcielnica, obie z XVIII w. Kościół otacza kamienny mur z barokową bramką z 1709 r. Naprzeciw kościoła dawny zespół folwarku, w dzisiejszej postaci z końca XIX w. Na wzniesieniu przed wsią od strony Henrykowa stoi murowany korpus dawnego wiatraka – holendra z XVIII w., zaadaptowany na budynek mieszkalny.

Bożnowice – kościół parafialny pw. Świętej Trójcy

ZIĘBICE

Miasto położone nad rzeką Oławą na Wysoczyźnie Ziębickiej. Na początku XIII w. istniała tutaj prawdopodobnie słowiańska osada o nazwie Sambice, doszczętnie zniszczona

podczas najazdu mongolskiego w 1241 r. Na tym miejscu około 1250 r. założono na prawie niemieckim osadę Muensterberck, jak stwierdza pierwszy zachowany dokument z 1268 r. W latach 1322–1428 miasto było stolicą samodzielnego, piastowskiego księstwa ziębic-kiego. Następnie dzieliło losy Śląska, początkowo pod władaniem Czeskim, a od 1742 r. pruskim i niemieckim. W Ziębicach zachował się w prawie idealnym stanie średniowieczny układ urbanistyczny z licznymi zabytkami.

Z uwagi na bliskość opactwa cysterskiego w Henrykowie i liczne posiadłości ziemskie do niego należące, znajdujące się w okolicach Ziębic, kontakty pomiędzy klasztorem i radą miejską Ziębic były częste i nie zawsze przy-
jazne. Książęta ziębiccy, chociaż występowali często w sporach z klasztorem, należeli do jego dobroczyńców. W XV w. miały miejsce częste spory graniczne pomiędzy klasztorem i Ziębicami, stąd opat Antoni w 1499 r. zdecydował o odnowieniu granicy, wkopaniu nowych kamieni granicznych i zawarciu układu w tej sprawie. W XVI w. za czasów panowania w księstwie ziębiczkim książąt z rodu Podiebradów, wybuchały częste spory pomiędzy miastem i klasztorem o prowadzenie rzemiosła, handlu i wyszynku piwa w miejscowościach należących do klasztoru. Opaci henrykowscy byli czę-
stymi gośćmi w Ziębicach. W 1405 r. zakupili od miasta tzw. „czerwony dom”, wcześniej dom dziedzicznego wójta, jedyny poza kościołami i zamkiem murowany budynek w Zię-
bicach. Dom ten znajdował się przy dzisiejszym Placu Kościelnym. W 1536 r. po śmierci księcia Karola I Podiebradowicza, który był katolikiem, miasto i księstwo ziębicke stały się
protestanckie. Stąd cystersi odsprzedali ten dom księciu Joachimowi i wrócili do Henry-
kowa. Po wojnie trzydziestoletniej wyznaczenie katolickie stało się jedynym obowiązującym
w księstwie ziębiczkim, a opaci henrykowscy sprawują w imieniu książąt von Auersperg
godność namiestników księcia ziębicckiego. Wówczas uznano za konieczne posiadanie oka-
zalej rezydencji w Ziębicach i w 1656 r. klasztor nabył renesansową kamienicę w rynku
ziębiczkim, dzisiaj pod nr 31. Kamienica posiada na parterze piękne renesansowe sklepie-
nia. W 1702 r. przebudowano ją w duchu baroku i z tego czasu pochodzi piękny portal
wejściowy z kartuszem herbowym opactwa i inicjałami opata Tobiasza Ackermanna. Ka-
mienica była w posiadaniu cystersów do 1810 r. Dzisiaj mieści się w niej Hotel „Sonata”.

Ziębice – dawny Dwór Opata Tobiasza

STARCZÓW

Długa wieś łańcuchowa położona na zach. skraju Wysoczyzny Ziębickej. Założono ją prawdopodobnie pod koniec XIII w. Pierwsza wzmianka o niej pochodzi z 1291 r.

W 1291 r. istniało już sołectwo w Starczowie. W 1299 r. jakieś dobra we wsi nale-
żały do klasztoru krzyżowców z czerwoną gwiazdą, prowadzących szpital w Ziębicach.
Od 1359 r. Starczów stanowił własność klasztoru cystersów w Kamieńcu Żąbkowickim.
Na przełomie XV i XVI w. miejscowość podzielono na dwie nierówne części, należące
do różnych właścicieli. Większa, południowa część wsi należała do klasztoru cystersów
w Kamieńcu a mniejsza, północna była rycerska. Starczów był wówczas dużą wsią o cha-
rakterze rolniczo-rzemieślniczym. Po sekularyzacji w 1810 r. dolna część Starczowa stała

się własnością księżnej Fryderyki Luizy Wilhelminy Hohenzollern, a później drogą spadku przypadła jej córce Mariannie Wilhelminie Orańskiej. We wsi zachowały się stare domy, wśród których na uwagę zasługuje budynek położony w jej środkowej części, dawny dwór

Starczów – pomnik. Świętej Trójcy

dziedzicznego sołtysa. Dzisiaj neobarokowy z 1861 r., przebudowany w 1910 r., mieści schronisko młodzieżowe. Najcenniejszym zabytkiem Starczowa jest usytuowany przy płd. krańcu wsi kościół św. Jana Chrzciciela. W 1353 r. świątynię wzmiankowano po raz pierwszy jako kaplicę. Obecną budowlę wzniesiono w późnym średniowieczu, koniec XV i na pocz. XVI w. Do dzisiaj zachowała się gotycka bryła oraz skromny, ostrołuczny portal zachodniej wieży. Kościół gruntownie przebudowano ok. 1778 r. i ponownie w 1887 r. Kościół jest orientowany, z wieżą od zachodu, z prostokątnym, wydzielonym prezbiterium. Wnętrze nakrywa sklepienie kolebkowe z lunetami. Wyposażenie kościoła jest skromne i pochodzi z poł. XVIII w. (pokrywa chrzcielniczy) i kilka figur świętych oraz z XIX w. (ołtarz główny, ambona, obrazy drogi krzyżowej). Cmentarz przykościelny otacza kamienny mur z przyporami. Naprzeciw kościoła przy XVIII w. budynku plebanii stoi barokowy pomnik Trójcy Świętej z 1751 r. We wsi zachowała się kamienna, ludowa kapliczka słupowa (naprzeciw domu nr 71) oraz liczne typowe krucyfiksy z lat 60. i 70. XIX w. W sąsiedztwie przystanku kolejowego (na płn.-wsch. krańcu wsi) znajduje się ładnie utrzymana, późnobarokowa kapliczka domkowa.

KAMIENIEC ZĄBKOWICKI

Kamieniec Ząbkowicki leży na Przedgórzu Sudeckim w pradolinie Nysy Kłodzkiej.

Pierwsza wzmianka o Kamieńcu pochodzi z kroniki czeskiego kronikarza Kosmasa pod datą 1096 r., kiedy to książę czeski Brzetysław najechawszy na Śląsk, zburzył położony nad Nysą Kłodzką gród warowny w Bardzie i wybudował nowy, osadzony na skale, który od tejże skały wziął swoją nazwę – Kamieniec.

KALENDARIUM KAMIEŃCA

- **1096** – pierwsza wzmianka o Kamieńcu,
- **1210** – do Kamieńca przybywają augustianie z Wrocławia i na terenie grodu zakładają opactwo,
- **1246** – przekazanie klasztoru augustiańskiego cystersom z Lubiąża. Konwent cystersów z opatem Ludwikiem przybywa do Kamieńca. Opat augustiański Wincenty wypędza przybyłych mnichów.
- **1249** – zakończenie sporu pomiędzy augustianami i cystersami. Ponowne przybycie cystersów do Kamieńca, wybór pierwszego opata Brunona.
- **1270** – objęcie patronatu nad kaplicą pielgrzymkową w Bardzie przez cystersów z Kamieńca,
- **1273** – otrzymanie przez cystersów przywileju na poszukiwania złota w okolicach Złotego Stoku,
- **1290–1350** – budowa gotyckiego kościoła klasztornego,

- **1425–1428** – wojny husyckie i najazdy husytów na klasztor i jego zniszczenie. Zakonnicy opuszczają klasztor,
- **1434** – konwent powraca z wygnania, odbudowa opactwa,
- **1467–1472** – ziemie klasztoru stają się sceną walk pomiędzy ekskomunikowanym królem czeskim Jerzym z Podiebradów, a królem węgierskim Maciejem Korwinem. Wypędzenie konwentu i spustoszenie ziem przyklasztornych.
- **1473–1500** – odbudowa opactwa,
- **1538** – początek reformacji w księstwie ziebickim. Kryzys klasztoru. Część mnichów opuszcza konwent.
- **1598** – wylewa Nysa i zalewa teren klasztoru. W Bardzie następuje osunięcie się Góry Bardzkiej.
- **1621** – wojna trzydziestoletnia (1618–1648), najazd na klasztor wojsk protestanckich, zniszczenie klasztoru,
- **1643–1648** – opuszczenie klasztoru przez zakonników,
- **1681–1702** – wybór opata Augustyna Neudecka. Okres rozkwitu klasztoru. Przebudowa w stylu barokowym w latach 1683–1685. Budowa kościoła bardzkiego. Zbudowanych zostaje kilka nowych barokowych kościołów w wioskach klasztornych.
- **1702–1732** – objęcie funkcji opata przez Gerarda Woywodę. Barokizacja kościoła klasztornego przy udziale najwybitniejszych artystów śląskich. Rozwój gospodarczy klasztoru.
- **1741** – rozpoczęcie wojen śląskich (do 1763 r.). Podczas pierwszej wojny śląskiej dochodzi do potyczki pod Braszowicami w wyniku, której o mało nie wpada w ręce Austriaków król pruski Fryderyk II, uratowany przez zakonników kamienieckich.
- **1742–1757** – rządy opata Tobiasza Stusche. Wielkie kontrybucje wojenne ze strony Prus podkopują gospodarkę klasztorną.
- **1763–1786** – powolny upadek klasztoru na skutek reform fiskalnych w państwie pruskim,
- **1810** – dekret sekularyzacyjny, fizyczna likwidacja klasztoru. Konwent z ostatnim opatem Placidusem Hoffmanem opuszcza klasztor.
- **1812** – księżna Fryderyka Luiza Wilhelmina, późniejsza królowa Niderlandów kupuje posiadłości klasztorne w Kamieńcu i Henrykowie,
- **1817** – pożar zabudowań klasztornych. Zachowały się jedynie skrzydło klauzury i części skrzydła zachodniego.
- **1837** – w drodze spadku posiadłości kamienieckie przejmuje najmłodsza córka Fryderyki, Marianna Orańska.

KLASZTOR

W dawnym barokowym pałacu opackim, wzniesionym w latach 1683–1685, znajduje się dziś oddział Archiwum Państwowego we Wrocławiu. W reprezentacyjnej sali apartamentów opata, na sklepieniu możemy obejrzeć fresk z herbem opactwa i widokami klasztorów cysterskich w Kamieńcu i Lubiążu oraz kościoła pielgrzymkowego w Bardzie. W sali naradzonej – sztukaterie na sklepieniu. Na ścianie klatki schodowej umieszczony jest kartusz z herbem opactwa.

Drugim zachowanym fragmentem klasztoru jest przebudowana część skrzydła zachodniego z kilkoma oryginalnymi wnętrzami w stylu barokowym. Mieści się tutaj ciekawa Izba Muzealna, prezentująca historię opactwa. W wyniku prac archeologicznych odsłonięto

na początku lat 90. fragmenty krużganków dawnego wirydarza oraz zabudowania północnego skrzydła klasztornego, zniszczonego w wyniku pożaru w 1817 r.

KOŚCIÓŁ POCYSTERSKI

Pocysterski kościół pełni dziś funkcję kościoła parafialnego pw. Najświętszej Maryi Panny i św. Jakuba Starszego. Kościół jest orientowaną trójnawową halą z transeptem i wydłużonym prezbiterium, przykrytą sklepieniem krzyżowo-żebrowym. Wystrój kościoła jest barokowy, a na szczególną uwagę zasługuje ołtarz główny, wykonany w 1704 r. Jest to ołtarz wielokondygnacyjny, wykonany z drewna sosnowego, a figury z drewna lipowego. Wystrój tworzą figury 12 apostołów, muzykujące anioły, a na zwieńczeniu postać św. Bernarda. W ołtarzu są dwa obrazy: górny, owalny przedstawiający koronującą Trójcę Świętą i dolny, przedstawiający Wniebowzięcie NMP, wykonane przez Michała Willmanna. Tabernakulum otaczają figury ojców kościoła, świętych: Grzegorza, Hieronima, Ambrożego i Augustyna. Ambona to wybitne dzieło sztuki rzeźbiarskiej autorstwa Krzysztofa Königera z 1708 r. W zwieńczeniu przedstawiona jest scena z odpoczywającym pod drzewem Jakubem, któremu we śnie objawił się Bóg i Aniołowie. Nad baldachimem drabina oparta o chmury, po której wchodzą i schodzą anioły. Wnętrze zdobią liczne barokowe ołtarze boczne. Uzupełnieniem tego bogatego wnętrza są Stacje Drogi Krzyżowej z pocz.

*Kościół pw. NMP
i św. Jakuba Starszego
w Kamięciu Żąbkowickim*

XIX w., obrazy w nawach bocznych przedstawiające Mękę Pańską z XVIII w. oraz rzeźby 14 Wspomożycieli na konsolach w nawach bocznych, autorstwa Tomasza Weissfeldta z lat 1709–1711.

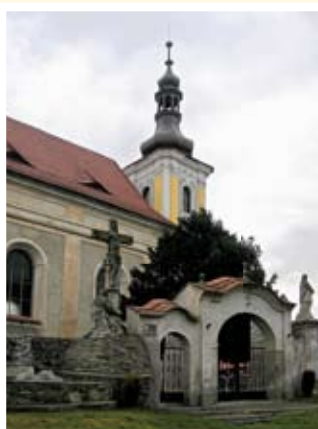
OBIEKTY GOSPODARCZE POCYSTERSKIE

Zachowane pocysterskie obiekty gospodarcze dawnego folwarku klasztornego należą dziś do Ośrodka Hodowli Zarodowej w Kamięciu Żąbkowickim. Dawne zabudowania pomocnicze z XVIII w. z bramą wjazdową mieszczą siedzibę OHZ oraz są wykorzystywane jako pomieszczenia mieszkalne. Prowadzi do nich zabytkowy most, ozdobiony barokowymi rzeźbami św. Floriana i św. Jana Nepomucena z XVIII w. Na dziedzińcu przed kościołem znajduje się barokowa XVIII w. figura Trójcy Świętej. Przy dziedzińcu gospodarczym stoi XVIII w. budynek spichlerza.

BYCZEŃ

Wieś położona na wysokim brzegu Nysy Kłodzkiej na wschodnim stoku Zamkowej Góry. Jest jedną z najstarszych osad w regionie. Istniał tutaj średniowieczny gródek, stanowiący centrum posiadłości obejmującej okoliczne wsie, należący do jednej z gałęzi znanej śląskiej rodziny Pogorzelów. Pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z 1183 r. W XIII i XIV w. była posiadłością rycerską. W 1346 r. wieś stała się własnością cysterską, aż do czasów sekularyzacji. Kościół we wsi, który był wymieniany już w 1283 r. został objęty przez zakonników. W 1393 r.

wymienia się pierwszego sołtysa dziedzicznego, w 1397 r. karczmę. Wieś została zniszczona podczas najazdu husytów w 1427 r. oraz podczas wojny trzydziestoletniej. W 1765 r. we wsi mieszkało 13 kmieci, 19 zagrodników, 28 chałupników i 6 rzemieślników. Wartość majątku klasztornego oceniano na 13.500 talarów. Był tutaj

*Byczeń – kościół parafialny
pw. św. Marcina*

młyn wodny, kościół, plebania, 2 budynki szkolne, dom gminny i kuźnia. W 1900 r. właściciele kopalni i huty w Złotym Stoku, rodzina Guttlarów wybudowała prywatną linię kolejową do Złotego Stoku z przystankiem w Byczeniu. Po wojnie na przełomie lat 40. i 50. działała tutaj jedyna na Dolnym Śląsku szkoła pszczelarska. Najważniejszym zabytkiem wsi jest późnobarokowy kościół parafialny pw. św. Marcina, który należy do najcenniejszych w regionie. Pierwotny wzmiankowany jest w 1283 r., przebudowany w XIV w. W latach 1771–1774 na miejscu starego, gotyckiego kościoła wybudowano nowy wg projektu Josefa Kauffmanna, wzorowany na dziełach wielkiego architekta czeskiego baroku Kiliana Ignacego Dientzenhofera. Jest to budowla jednonawowa na planie wydłużonym, zaokrąglona na narożach. Wnętrze przykryte jest stropem kolebkowym opartym na gurtach z pięknymi ozdobnymi gzymsami. Sklepienie i podłucha pokryte są barokowymi malowidłami, których treścią jest teologia Łaski Bożej. Kościół posiada piękne wyposażenie barokowe z okresu budowy, polichromowane ołtarze, chrzcielnicę z 1716 r. piękne barokowe organy z 1775 r., dzieło P. Zeitiusa z Ząbkowic. Na szczególną uwagę zasługuje ołtarz główny, barokowy, wykonany ok. 1774 r., którego główną część zajmuje obraz patrona – św. Marcina z Tours. Po obu stronach ołtarza figury świętych, od lewej: św. Andrzej, św. Augustyn, św. Mikołaj i św. Jakub Starszy. Wystrój kościoła wykonali artyści związani z cystersami kamienieckimi. Wokół kościoła kilka barokowych rzeźb: św. Jan Nepomucen, Chrystus w Ogrójcu i Ukrzyżowanie oraz św. Józef z XIX w. We wsi znajduje się również kilka barokowych rzeźb i kapliczek.

TOPOLA

Wieś o charakterze ulicówki położona w Pradolinie Nysy Kłodzkiej na prawym brzegu rzeki. Od wschodniej strony graniczy ze zbiornikiem wodnym Topola. Topola jest starą osadą powstałą w 2. poł. XIII w., związaną od początku z dobrami w Byczeniu. Początkowo była własnością rycerską a od 1353 r. stała się własnością klasztoru cystersów w Kamieńcu. Podczas wojny trzydziestoletniej w 1645 r. miejscowość została doszczętnie zniszczona, a jej mieszkańcy opuścili wieś na 4 lata. Do 1810 r. była wsią klasztorną. We wsi znajduje się pocysterski kościół parafialny pw. św. Bartłomieja, wzmiankowany już w 1317 r. Obecny barokowy powstał w tym miejscu w latach 1754–1757 i jest fundacją opata Tobiasza Stusche, pochodzącego z Topoli. Wnętrze kościoła jest w stylu barokowym i rokokowym, pochodzi

*Topola – kościół parafialny
pw. św. Bartłomieja*

z poł. XVIII w. Zwraca uwagę ołtarz główny z obrazem patrona – św. Bartłomieja, a po bokach polichromowane rzeźby świętych i aniołów. W kościele są też dwa ołtarze boczne: Serca Pana Jezusa z obrazem „Zaślubiny św. Józefa z Marią” oraz ołtarz Matki Boskiej. We wsi liczne figury i kapliczki z XVIII w., m.in. przed kościołem rzeźba św. Jana Nepomucena. W Topoli urodził się w rodzinie chłopskiej wybitny rysownik śląski Fryderyk Bernard Werner (1690–1776), pracujący m.in. na zlecenie klasztorów cysterskich.

BŁOTNICA

Niewielka wieś leżąca na skraju Przedgórza Paczkowskiego i Pradoliny Nysy Kłodzkiej nad strumykiem Pusta. Pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z 1293 r. i występuje w niej nazwa „Blothnicza”. Nazwa pochodzi zapewne od podmokłych terenów leśnych, leżących na północnych krańcach wsi. Założenie Błotnicy i jej początki są słabo rozpoznane. Przypisuje się jej działalność osadniczą klasztoru cystersów w Kamieńcu Ząbkowickim, który około 1260 r. zakładał wsie na terenie Przesieki Sudeckiej.

Błotnica – rycina F. B. Wenera

Wtedy prawdopodobnie, na granicy księstwa nyskiego biskupów wrocławskich powstała rycerska wieś Błotnica, która jednak stała się własnością cystersów dopiero na pocz. XV w.

Wieś do 1810 r. wchodziła w obręb dóbr klasztoru cystersów w Kamieńcu Ząbkowickim, a po sekularyzacji stała się własnością królowej holenderskiej Luizy, a później jej córki Marianny Orańskiej. Do naszych czasów zachował się dawny folwark pocysterski z obiektami gospodarczymi i skromnym pałacem. Na zachodnim obrzeżu wsi znajdowały się do XIX w. stawy hodowlane założone przez cystersów, dzisiaj słabo widoczne obwałowania. Przy drodze do Topoli znajduje się niewielkie grodzisko z dobrze zachowanymi wałami, zwane w miejscowej gwarze - „starą Błotnicą”. Szosa w tym miejscu przecina dawny wał zewnętrzny grodziska.

Wtedy prawdopodobnie, na granicy księstwa nyskiego biskupów wrocławskich powstała rycerska wieś Błotnica, która jednak stała się własnością cystersów dopiero na pocz. XV w.

SOSNOWA

Wieś łańcuchowa w dolinie rzeczki Świdły na terenie Przedgórza Paczkowskiego. Została założona na pocz. XIII w. jako wieś książęca i była wsią słowiańską. Pierwsza o niej wzmianka pochodzi z 1210 r. i występuje jako nadanie klasztorowi augustianów w Kamieńcu Ząbkowickim. W 1251 r. stała się własnością cystersów, ale przez okres 100 lat

Sosnowa – wieś łańcuchowa z widocznym kościołem pw. Św. Maternusa

trwały spory o wieś. W 1302 r. Sosnowa została lokowana ponownie na prawie niemieckim, a w 1351 r. stała się ostatecznie własnością cysterską. Już w XIII w. wzmiankowany był w we wsi kościół. Podczas wojny 30-letniej w 1645 r. całkowicie zniszczona i opuszczona przez mieszkańców, którzy przybyli i osiedlili się z dopiero ok. 1650 r. Od początku istnienia wsi aż do poł. XVIII w. należała do Sosnowej folwark Rogów, wzmiankowany już w 1249 r. jako własność cysterska. W 1785 r. wg Zimmermanna, mieszkało tutaj 13 kmieci, 21 zagrodników, 22 chałupników, 5 rzemieślników i 1 pasterz. Działała też szkoła katolicka z 1 nauczycielem i młyn wodny o 2 kołach. Kościół zbudowano dopiero w 1799 r. W 1812 r. wieś stała własnością nowych właścicieli Kamieńca Ząbkowickiego – ks. Luizy Orańskiej z domu Hohenzollernów. W 1911 r. zbudowano przystanek na linii kolejowej Złoty Stok – Kamieniec Ząbkowicki. We wsi na uwagę zasługuje późnobarokowy kościół pw. Św. Maternusa biskupa. Jest to budowla jednonawowa z wielobocznie zakończonym prezbiterium i wieżą od zachodu. Wnętrze przykryte jest sklepieniem żeglasytym na gurtach, wspartych na ozdobnych pilastrach. W wieży znajduje się półkolisty portal z datą budowy na zworniku. Wewnątrz zwraca uwagę polichromowany ołtarz główny z obrazem św. Maternusa, patrona kościoła, biskupa Kolonii. Jest to wielka rzadkość na Dolnym Śląsku, a kult św. przybył do Sosnowej z Nadrenii. Pozostałe wyposażenie pochodzi z końca XVIII w. Kościół otoczony jest murem z ładną bramką z końca XVIII w. a przed wejściem stoi kamienna rzeźba Ukrzyżowanie z 1838 r. o cechach późnobarokowych. Obok kościoła znajduje się zabytkowy budynek plebanii z końca XVIII w. W przysiółku Rogów na północny – zachód od Sosnowej znajdują się zabudowania d. folwarku pocysterskiego, przebudowanego gruntownie w XIX i XX w.

PŁONICA

Wieś o charakterze łańcuchówki, położona na Przedgórzu Paczkowskim w dolinie rzeczki Świdry. Powstała około 1260 r. jako jedna z wsi założonych na prawie niemieckim w Przesieciu Sudeckiej na podstawie przywileju księcia wrocławskiego Henryka I Brodatego z 1230 r. dla augustianów kamienieckich, których następcami byli cystersi. Wieś zakładał prawdopodobnie rycerz o imieniu Henryk, stąd pierwsza nazwa – *Heinrici Villa*. Wieś była od początku wsią rycerską, później krótko była uposażeniem klasztoru cysterek w Trzebnicy, a od 1351 r. stała się wsią klasztorną cystersów z Kamieńca Ząbkowickiego aż do jego sekularyzacji w 1810 r. Należała do grupy średniej wielkości wsi klasztornych, o czym świadczy wartość majątku klasztornego, który w 1765 r. szacowano na 2533 talary. Mieszkało tutaj 11 kmieci, 5 zagrodników, 46 chałupników i 3 rzemieślników, działał jeden młyn wodny. W 1777 r. na południowym skraju wsi opat kamieniecki ufundował nowy kościół. W XIX w. działała tutaj szkoła katolicka z 1 nauczycielem, a wieś w 2. poł. XIX w. stała się zapleczem pracowniczym dla zakładów działających w Złotym Stoku. Jedynym wyróżniającym się zabytkiem wsi jest piękny, późnobarokowy kościół filialny pw. św. Mikołaja z 1777 r. Został on zaprojektowany i wybudowany przez mistrza budowlanego Józefa Kaufmanna z Kamieńca Ząbkowickiego. Jest to budowla jednonawowa na planie elipsy, przykryta sklepieniem kopulastym, opartym na pilastrach, z czworoboczną

Płonica – kościół pw. ś w. Mikołaja

wieżą od zachodu. We wnętrzu uwagę zwracają rokokowy, polichromowany ołtarz główny z barokowym obrazem patrona, ambona z tego okresu z symbolami cnót kardynalnych i 10 głosowy prospekt organowy, wszystkie z 2. poł. XVIII w. Wejście do kościoła prowadzi przez ozdobny portal w wieży, gdzie w kluczu data budowy kościoła, a nad nim w niszy insygnia opata Rafała Roesslera, fundatora kościoła. Kościół otacza zabytkowy mur cmentarza, w którym renesansowa płyta nagrobna z 1585 r. We wsi kilka zabytkowych gospodarstw z XIX w. i budynek młyna (nr. 47) wymieniany w 1755 r., później przebudowany. Przy drodze do Złotego Stoku na granicy wsi znajduje się klasycystyczna kolumna z rzeźbą św. Jadwigi z końca XVIII w.

ZŁOTY STOK

Miasto położone na północnych stokach Gór Złotych, dawny ośrodek górnictwa złota. Średniowieczna osada górnicza Richinstein była wzmiankowana w XIII w. związku z wydobywaniem w okolicy złota, chociaż niektórzy historycy mówią o jej powstaniu już w X w. Pierwsza wzmianka o miejscowości jest zamieszczona w dokumencie księcia Henryka IV

Złoty Stok – Kopalnia Złota

Probusa z 1273 r., który zezwala cystersom kamienieckim na poszukiwania złota na ziemiach klasztornych, na których leżał powstały w tym czasie Złoty Stok. Największy rozwój kopalnictwa i hutnictwa złota nastąpił za czasów czeskich książąt ziębickich z dynastii Podiebradów pod koniec XV w. i w pierwszej połowie XVI w. W 1491 r. książę Henryk Starszy nadaje miastu herb i prawa Wolnego Miasta Górniczego. Od początku XVI w. następuje szczytowy rozwój górnictwa i hutnictwa złota, który trwa przez okres ok. 50 lat, o czym świadczy zainteresowanie najpotężniejszych wówczas w Europie rodów bankierskich: Fuggerów, Turzonów, Welsów, Imhoffów, którzy finansowali roboty górnicze. W 1549 r. liczba kopalń wynosiła 190, ilość wydobywanej rudy przekraczała 30000 t, a roczna produkcja złota osiągnęła 60 kg (max. 140 kg) co dawało ok. 8% produkcji złota w Europie. Upadek miasteczka jako ośrodka górnictwa złota nastąpił w 1. poł. XVII w. podczas wojny 30. letniej. Od pocz. XVIII w. aż do poł. XX w. Złoty Stok był czołowym na świecie ośrodkiem produkcji związków arsenowych. Dzisiaj jest jednym z ważniejszych ośrodków turystyki na Dolnym Śląsku. Wśród atrakcji turystycznych miejscowości należy wymienić: Podziemną Trasę Turystyczną „Kopalnia Złota”, Leśny Park Przygody „Skalisko”, Ośrodek Terapii Naturalnej „Naturoloterapia”, Sport-Komplex, Miejską Trasę Turystyczną, „Złotą Ścieżkę”, 70 km dróg rowerowych i 44 km szlaków pieszych i narciarskich.

MAKOLNO

Duża wieś łańcuchowa na północnych zboczach Gór Złotych, granicząca z Przedgórzem Paczkowskim. Należy do najstarszych wsi w rejonie Gór Złotych. Wieś powstała na mocy przywileju ks. Henryka I Brodatego z 1230 r. dającego prawo augustianom kamienieckim do zakładania wsi w Przesieciu Sudeckiej na prawie niemieckim. Wieś jest wzmiankowana po raz pierwszy w 1260 r. jako wieś cystersów z Kamieńca Ząbkowickiego. Do Ma-

kolna należały grunty złotonośne leżące w pobliżu Złotego Stoku, stąd były przedmiotem wielu sporów cystersów z książętami ziebickimi i ich następcami, szczególnie w XV i XVI w. W 1695 r. Hans Krahl z Wiednia założył w Mąkolnie pierwszy młyn prochowy, protoplasta dzisiejszych zakładów Tworzyw i Farb, gdzie proch czarny produkuje się do naszych czasów. W 1782 r. we wsi był kościół katolicki, plebania i szkoła związane z klasztorem, działały 3 młyny wodne oraz największa na Śląsku fabryka prochu strzelniczego. W 1810 r. sekularyzowano dobra cysterskie. W końcu XIX w. wieś była odwiedzana dość często przez turystów, którzy zwiedzali tutejszą prochownię. W 1895 r. z okazji 200 – lecia założenia prochowni odsłonięto pomnik wykonany ze sjenitu z brązową płaskorzeźbą przedstawiającą śpiącego Wulkana wśród górników złotostockich, który można obejrzeć dziś przy skrzyżowaniu drogi do Chwalisławia. W dolnej części wsi znajduje się zabytkowy, pocysterski kościół pw. św. Marii Magdaleny z lat 1729–1732. Jest to budowla barokowa, złożona na planie krzyża greckiego, orientowana, która powstała na miejscu wcześniejszej świątyni, wzmiankowanej już w 1336 r. Do kościoła prowadzi barokowy portal, ozdobiony herbem opactwa kamienieckiego. Wyposażenie wnętrza kościoła pochodzi w większości z poł. XVIII w. Zwraca uwagę barokowy ołtarz główny z obrazem Wniebowzięcia Matki Boskiej, otoczony aniołami w obłokach, flankowany dwoma figurami: św. Barnarda i św. Benedykta. Obok niego dwa polichromowane boczne ołtarze oraz ambona z wielkim herbem opactwa kamienieckiego z 2. poł. XVIII w. Najstarszym elementem wyposażenia pochodzącym z pierwotnego kościoła jest późnogotycka rzeźba Madonny z Dzieciątkiem z 1380 r. W dolnej części wsi nad Mąkolnicą zabudowania dawnego folwarku pocysterskiego z browarem.

*Mąkolno – kościół
pw. św. Marii Magdaleny*

CHWALISŁAW

Duża wieś łańcuchowa położona nad Mąkolnicą w Górach Złotych u podnóża Ptasznika (719 m n.p.m.). Wieś, podobnie jak inne leżące w pobliżu Złotego Stoku, powstała ok. 1260 r. jako wieś cysterska i pozostawała nią aż do sekularyzacji w 1810 r. W 1782 r.

Chwalisław – kościół pw. św. Jakuba Apostoła

wymieniano tutaj kościół, szkołę katolicką, kuźnię i młyn wodny i około 100 budynków. W 2. poł. XIX w. wieś ze względu na szlak spacerowy na Ptasznik, stała się niewielkim ośrodkiem turystyki. Działała tutaj znana gospoda z noclegami. Spośród pamiątek pocysterskich należy wspomnieć o filialnym kościele pw. św. Jakuba Apostoła. Jest to barokowa budowla z lat 1722–1726, ufundowana przez opata kamienieckiego Gerarda Woywodę w miejscu wcześniejszego, rozebranego kościoła. Świątynia jest budowlą jednonawową

z prostokątnym prezbiterium przykrytym sklepieniem żeglasytym, nawa przykryta jest sklepieniem kolebkowym. Kościół posiada skromne wyposażenie barokowo-rokokowe z 2. poł. XVIII w., którego twórcami, podobnie jak samej bryły są artyści i rzemieślnicy z tzw. „kręgu kamienieckiego”, pracujący dla cystersów kamienieckich od pocz. XVIII w. Szczególną uwagę zwraca polichromowany ołtarz główny z około 1750 r., w którego centralnej części – niszy, znajduje się figura patrona, św. Jakuba Apostoła. U jego stóp po bokach dwie postacie, od lewej: św. Piotr Apostoł, po prawej, św. Jan Ewangelista. Na ścianie nawy po prawej stronie zwraca uwagę barokowa rzeźba św. Michała Archanioła z ognistym mieczem i wagą. Na południowej ścianie nawy znajduje się późnogotycki tryptyk św. Anny z poł. XVI w. w postaci płaskorzeźby. Przedstawia w centralnej części św. Annę z Matką Boską i małym dzieciątkiem Jezus. Z lewej strony postacie św. Katarzyny i św. Marty, z prawej św. Barbary i św. Doroty. Obok kościoła stoi barokowa figura św. Jana Nepomucena z 2. poł. XVIII w.

LASKI

Duża wieś łańcuchowa w Obniżeniu Laskówki u podnóża Gór Bardzkich. Wieś powstała na terenie, który w 1230 r. otrzymał jako uposażenie od księcia Henryka II Pobożnego klasztor augustianów w Kamieńcu Ząbkowickim. Obejmowały one 150 łańów frankońskich położonych w Przesieci Sudeckiej w rejonie dzisiejszych Gór Bardzkich i Złoty. Laski zostały założone prawdopodobnie dopiero przez cystersów około 1260 r., którzy sprowadzili tutaj osadników niemieckich z wójtem Henrykiem. Przez cały okres aż do 1810 r., do czasów sekularyzacji, Laski należały do cystersów z Kamieńca, którzy mieli tutaj majątek oraz wolne sołectwo. Już w I poł. XIV w. istniał tutaj kościół, podlegający klasztorowi. W XVIII w. Laski były jedną z najbogatszych wsi wśród ziem klasztornych. W 1785 r. wg F. A. Zimmermana, *wieś posiadała kościół z plebanią, w której rezydował zakonnik cysterski, 1 szkołę, 1 dom gminy, 1 piękne sołectwo, owczarnię i kuźnię, mieszkało 36 kmieci, 22 zagrodników, 105 chałupników, razem 991 mieszkańców*. Po sekularyzacji rozwinęła się jeszcze jej funkcja rolnicza, usługowa i turystyczna. Była tutaj znana gospoda, a w latach 1920–1921 działało tutaj lokalne połączenie kolejowe z Kamieńcem Ząbkowickim.

Laski – kościół pw. Wniebowzięcia NMP

Pozostałością po czasach cysterskich jest kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny. Pierwotny, gotycki był wzmiankowany już w 1325 r. i spłonął w latach 30. XVIII w. Na polecenie opata kamienieckiego Amandusa Fritscha w 1741 r. odbudowano spalony kościół, pozostawiając ze starszej budowli jedynie część wieży. Kościół jest budowlą barokową, jednonawową z wydłużonym prezbiterium, przykryty sklepieniem kolebkowym z lunetami. Barokowy wystrój kościoła pochodzi z okresu jego budowy. Uwagę zwraca barokowy ołtarz główny z dobrym barokowym obrazem Wniebowzięcia Marii. Obraz flankują z obu stron rzeźby doktorów kościoła: od lewej św. Augustyna, św. Ambrożego, św. Grzegorza Wielkiego i św. Hieronima. W kościele znajdują się też dwa barokowe, polichromowane ołtarze boczne: Serca Pana Jezusa i Matki Boskiej oraz barokowa ambona z poł. XVIII w. Przed kościołem stoi barokowa rzeźba św. Jana Nepomucena z 2. poł. XVIII w.

OŻARY

Wieś łańcuchowa w dolinie Ożarskiego Potoku w Obniżeniu Laskówki. Początki wsi są związane z nadaniem ks. Henryka I Brodatego dla augustianów z Kamieńca Żąbkowickiego 150 łańców frankońskich z prawem kolonizacji w Przesiece Sudeckiej pomiędzy Bardem a Złotym Stokiem. Wieś jednak założyli dopiero cystersi około 1260 r. jako jedną z 6 wsi na tym terenie. Od tego czasu, aż do kasaty klasztoru w Kamieńcu Żąbkowickim w 1810 r. miejscowość była wsią klasztorną. W 1785 r. był tutaj katolicki kościół parafialny z proboszczem, będącym cysterskim zakonnikiem, plebania, szkoła katolicka prowadzona przez cystersów, 2 folwarki, 2 młyny wodne oraz 110 domów. W 1810 r. po rozwiązaniu klasztoru majątek cysterski został sprzedany. We wsi pocysterski kościół św. Katarzyny, pierwotnie wzmiankowany w 1335 r. jako gotycki, później wielokrotnie przebudowywany, m.in. w XVII i XVIII w. Jest to budowla jednonawowa, orientowana z wydłużonym prezbiterium i dwoma bocznymi kaplicami. Wewnątrz bogaty wystrój barokowy i rokokowy z poł. XVIII w. Na uwagę zasługuje barokowy ołtarz główny z obrazem Ukrzyżowania i Marią Magdaleną pod krzyżem oraz figurami Matki Boskiej i św. Jana. Po obu stronach ołtarza głównego w niszach dwie barokowe rzeźby: św. Jan Nepomucen i św. Barbara. Także ładna rokokowa ambona ze sceną Wniebowstąpienia na daszku. W kościele XIX w. droga krzyżowa oraz obrazy patronów cystersów: św. Barnarda i św. Benedykta. Na cmentarzu przykościelnym figura św. Jana Nepomucena. W dole wsi znajduje się dawny, cysterski zespół dworski z folwarkiem z XVIII w., przebudowany w XIX w. Stanowi go późnobarokowy pałac, fundacji opata kamienieckiego Roeslera (napis RAC nad portalem i data 1788 r.), zabudowania gospodarcze oraz oficyny mieszkalne. Przy drodze do Kamieńca Żąbkowickiego stoi ciekawa kapliczka z wnęką.

DZBANÓW

To jedna z najstarszych osad na Ziemi Żąbkowickiej z zachowanym dobrze układem wsi łańcuchowej. Powstała prawdopodobnie jeszcze w połowie XII w. Świadczy o tym dokument biskupa wrocławskiego Żyroslawa z 1189 r., który nadał joannitom opiekującym się kościołem bardzkim dziesięciny ze wsi: Bar-do, Przyłęk, Cebanow i Służejów. W 1210 r. biskup Wawrzyniec fundując klasztor augustianów w Kamieńcu Żąbkowickim uposażył go między innymi dziesięcinami ze wsi, które później przejęli cystersi. Nazwa wsi jest pochodzenia słowiańskiego i wywodzi się od słowa dzban, którego staropolska forma brzmiała czban. W 1297 r. opat Otto zakupił folwark w Dzbanowie dla klasztoru kamienieckiego, a w 1394 r. roku klasztor w Kamieńcu stał się właścicielem całej wsi. Od tej pory, z wyjątkiem folwarku, który w 1529 r. sprzedał opat Jerzy, wieś należała aż do 1810 r. do klasztoru cystersów w Kamieńcu Żąbkowickim. W 1785 r. FA. Zimmermann opisał wieś następująco: składa się z 13 kmieci, 16 zagrodników, 34 chałupników, 1 folwarku, ale nie dominium, które należy do pewnego mieszczanina, 1 owczarni i 296 mieszkańców. Dobra klasztoru kamienieckiego w Dzbanowie po sekularyzacji kupił Fryderyk Luiza Wilhelmina

Dzbanów – pocysterski dwór

Hohenzollern. Warto wspomnieć, że w końcu XIX w. pracował w tutejszej szkole, jako początkujący nauczyciel, znany niemiecki pisarz Hermann Stehr. W dolnej części wsi znajduje się pocysterski dwór z poł. XVIII w. Budynek na planie prostokąta, dwutraktowy, posiada ozdobny szczyt z esownicami i splywami. Elewacja podzielona jest ozdobnymi gzymsami i lizenami. Portal z 1760 r. W przyziemiu sklepienia kolebkowe z lunetami. Obok zabudowania gospodarcze otaczające dziedziniec. Przed dworem stoi murowana kapliczka słupowa, prawdopodobnie z pocz. XIX w. Na zachód od wsi stoją zabudowania dawnego folwarku z XVIII–XIX w., założone wokół prostokątnego dziedzińca. Znajduje się tam m.in. kaplica z końca XVIII w. a przed wjazdem do folwarku kamienny krzyż pojednania.

PRZYŁĘK

Jest to duża wieś leżąca na wschód od Barda w dolinie Nysy Kłodzkiej w miejscu, gdzie kończy się jej przełom przez Góry Bardzkie. Jej słowiańskie początki sięgają XI–XII w., kiedy to w tym miejscu istniała już wieś o nazwie Prilanc, wymieniona po raz pierwszy w 1189 r.

Przylęk – młyn wodny

i leżąca na terenie kasztelanii bardzkiej. Około 1250 r. pod wpływem kolonizacji niemieckiej powstało tutaj miasto o nazwie Frankenberg, które już w 1286 r. występuje ponownie jako wieś. Istniał tu klasztor dominikanów, który około 1300 r. został przeniesiony do Żąbkowic. W 1393 r. istniejący do dzisiaj młyn, będący własnością kapituły kolegiaty św. Krzyża we Wrocławiu został sprzedany klasztorowi kamienieckiemu. Od tego czasu Przylęk składał się z dwóch części, pierwszej, należącej do kolegiaty św. Krzyża i drugiej południowej zwanej Sand (Piasek), należącej do klasztoru kamienieckiego. W 1230 r. wymieniony jest po raz pierwszy kościół św. Anny w Przylęku, nad którym patronat wkrótce objęli cystersi z Kamieńca Żąbkowickiego. Kościół został gruntownie przebudowany w 1823 r. Dzisiejsza wieża kościelna, która w dolnej części pochodzi jeszcze z XIV w., została dobudowana dopiero w 1871 r. Z gotyckiego kościoła zachował się również ostrołukowy portal. Kościół jest budowlą jednonawową z węższym prezbiterium, przykryty sklepieniem kolebkowym. Wyposażenie głównie barokowe i rokokowe z poł. XVIII w. Liczny zespół barokowych rzeźb i obrazów z XVIII w. W barokowym ołtarzu głównym znajduje się obraz św. Anna z Marią z XVIII w. Na uwagę zasługuje także gotycka figura Matki Boskiej z 1486 r. oraz barokowa rzeźba św. Jadwigi z 1651 r. Przy kościele stoi kolumna z barokową figurą MB. W sąsiedztwie kościoła stoi barokowa plebania z XVIII w. We wsi liczne figury i kapliczki pochodzące z XVIII i XIX w. Na uwagę zasługuje również pocysterski młyn wodny, wybudowany w 1697 r., przebudowany w 1850 r. Obok niego przy moście na młynówce barokowa rzeźba św. Jana Nepomucena z XVIII w.

BARDO

Miasto małowiczko położone w przełomowej dolinie Nysy Kłodzkiej w Górach Bardzkich, od 1975 r. siedziba gminy. Jedna z najstarszych miejscowości na Śląsku i ośrodków pielgrzymkowych w Polsce, związana z kultem cudownej figurki Matki Boskiej Bardzkiej. Jeden z ważniejszych ośrodków turystyki w Sudetach Środkowych. Bardo jest jedną z najstarszych miejsco-

wości Dolnego Śląska. Od najdawniejszych czasów wzdłuż Nysy Kłodzkiej prowadziła prastara droga handlowa łącząca Polskę z Czechami, która uważana jest dzisiaj za jedną z odnóg tak zwanego szlaku bursztynowego. W czasach wczesnopiastowskich tędy przebiegała południowa granica obszaru plemiennego Ślęzan, pokrywająca się z granicą Śląska.

Grzbiety Gór Bardzkich porastała Przesieka Śląska – pas gęstego lasu, stanowiący system obrony przed najazdami z południa.

KALENDARIUM BARDZKIE

- **1096** – pierwsza wzmianka o Bardzie w kronice Kosmasa dotyczy zniszczenia grodu kasztelańskiego przez wojska czeskie dowodzone przez księcia Brzetysława,
- **1189** – na terenie grodu kasztelańskiego istnieje kaplica, którą opiekują się joannici,
- **1210** – kaplicę przejęli augustianie z Kamieńca Żąbkowickiego. Utworzenie parafii. Pierwsze wzmianki o pielgrzymowaniu do Barda.
- **1247** – dobra kamienieckie wraz z kościołem w Bardzie przejęli cystersi z Kamieńca Żąbkowickiego,
- **1270** – początek kultu Matki Boskiej, zw. Bardzką,
- **1300** – Bardo uzyskuje prawa miejskie,
- **1315** – cystersi wybudowali pierwszy kościół, nazwany później „czeskim”,
- **1411** – ukończenie budowy stojącego obok nowego kościoła zwanego „niemieckim”. Objawienie Matki Boskiej placzącej na Górze Bardzkiej.
- **1425** – oba kościoły zostały doszczętnie zniszczone podczas najazdu husytów na Śląsk,
- **1525** – wielki pożar niszczy miejscowość i oba kościoły. Cudowne uratowanie figurki Matki Boskiej.
- **1598** – po ulewnych dziewięciodniowych deszczach zostało podmyte zbocze Góry Bardzkiej i nastąpiło osunięcie skał do koryta Nysy Kłodzkiej w wyniku czego woda wystąpiła z brzegów i zatopiła część miasta,
- **1619** – wybudowanie na górze Bardzkiej Kaplicy Górskiej. Wybuch wojny trzydziestoletniej (1618–1648), rabunki i zniszczenie Barda.
- **1704** – zbudowanie w miejscu dwóch dotychczasowych kościołów nowego barokowego kościoła. Rozwój ruchu pielgrzymkowego do Barda, które odwiedza ok. 200.000 pielgrzymów rocznie.
- **1741** – wybuch wojen o Śląsk pomiędzy Prusami i Austrią. Osłabienie ruchu pielgrzymkowego.
- **1807** – klasztor kwaterą księcia Hieronima, brata Napoleona, rabunek skarbcza klasztorowego,
- **1810** – sekularyzacja dóbr klasztornych. Klasztor zamieniony w szkołę.
- **1874** – uruchomienie linii kolejowej z Wrocławia do Kłodzka. Rozwój turystyki.
- **1900** – przybycie do Barda Redemptorystów, którzy przejęli opiekę nad sanktuarium.

ZABYTKI

KOŚCIÓŁ NAWIEDZENIA NAJŚWIĘTSZEJ MARII PANNY

Wielkim skarbem Barda jest monumentalny, barokowy kościół pielgrzymkowy, zbudowany w latach 1686–1704, w którym tronie cudowna figurka Matki Boskiej z dziećmi, zwana też Matką Boską, pochodząca z XII w.

Jest to budowla o układzie bazylikowo – emporowym, nakryta sklepieniem kolebkowym. Wewnątrz zwraca szczególną uwagę barokowy niezwykle bogaty ołtarz główny z 1715 r. z obrazem Nawiedzenia NMP, dzieło najwybitniejszego malarza śląskiego baroku – M. Willmanna. Pod obrazem nad tabernakulum w oszklonej gablocie znajduje się największy skarb świątyni – romańska figurka Matki Boskiej z Dzieciątkiem.

Barokowa ambona pochodzi z 1698 r. Wyjątkowym elementem w wystroju kościoła są barokowe organy, które liczą 50 głosów i 3567 piszczałek. Rokokowa dekoracja in-

Kościół pw. Nawiedzenia NMP w Bardzie

strumentu przedstawia Wniebowzięcie Najświętszej Maryi Panny. W podziemiach kościoła w dawnej krypcie, w 1970 r. urządzono ruchomą szopkę, zbudowaną dla upamiętnienia 700-lecia pielgrzymowania do Barda.

KLASZTOR

Od strony południowej do kościoła przylega barokowy budynek klasztorny w kształcie litery T, wybudowany w miejscu starszego w latach 1712–1716. Wewnątrz ciekawe Muzeum Sakralne. Na dziedzińcu klasztornym stoi piękny pomnik papieża Polaka, Jana Pawła II, wykonany w 1981 r.

Cudowna figurka Matki Bożej Bardzkiej

SREBRNA GÓRA

Wieś turystyczna położona w wąskiej i głębokiej Srebrnej Dolinie na zboczach Gór Sowich i Bardzkich.

Początki miejscowości są ściśle związane z pobliskim Budzowem i działającymi tam cystersami z Henrykowa. W średniowieczu odkryto tutaj złoża rud metali, w tym srebra. Stało się to impulsem do podjęcia prac górniczych, których początek sięga 1331 r. gdy Bolko II ziębicki sprzedał rycerzowi Cunadowi z Budzowa wzniesienie nazwane Srebrną Górą w celu prowadzenia poszukiwań górniczych. Wzrost wydobycia zaczął się później, bo dopiero w 1454 r. gdy cystersi henrykowscy, będący właścicielami Budzowa, uzyskali przywilej na prowadzenie robót górniczych. Największy rozwój górnictwa nastąpił za rządów Karola I Podiebradowicza w 1. poł. XVI w. i wówczas w 1536 r. osada uzyskała prawa wolnego miasta górniczego. Górnictwo skończyło się z wybuchem wojny trzydziestoletniej, a w latach 1765–1772 zbudowano ponad miasteczkiem potężną twierdzę. Przez długie lata w Srebrnej Górze nie było parafii ani kościoła, a mieszkańcy należeli do parafii w Budzowie. W 2 poł. XVI w. powstał w Srebrnej Górze kościół protestancki, który po wojnie trzydziestoletniej został przekazany katolikom i był

Srebrna Góra – portal zabytkowej plebani

w ich posiadaniu do 1707 r., potem zwrócony protestantom. W latach 1729–1731 cystersi zbudowali nowy kościół pw. św. Piotra i Pawła, który spalił się podczas oblężenia twierdzy w 1807 r. W latach 1808–1818 opat henrykowski Konstantyn Gloger odbudował kościół, który istnieje do dzisiaj. We wnętrzu kościoła nad łukiem tęczowym znajduje się herb opactwa henrykowskiego z monogramem opata Glogera oraz datą 1809 r. W prezbiterium ołtarz główny z obrazem Trójcy Świętej, a poniżej widok miasteczka z pocz. XIX w. Uwagę zwraca również bogato zdobiona ambona z pocz. XIX w., dwa barokowe ołtarze boczne: św. Anny i MB oraz drewniana polichromowana figura św. Jana Nepomucena z końca XVIII w. Z czasów cysterskich zachowała się też zabytkowa plebania (ul. Letnia 6), wzniesiona około 1730 r. z piękną klatką schodową i barokowym portalem. Obok plebanii barokowa grupa Ukrzyżowania z końca XVIII w.

Srebrna Góra – schody prowadzące do kościoła

JEMNA

Jemna to wieś leżąca w części w Górach Sowich i na Przedgórzu Sudeckim w Obniżeniu Stoszowic, która niegdyś składała się z dwóch oddzielnych wsi (niem. Raschgrund i Raschdorf) oraz dwóch kolonii. Powstała prawdopodobnie w pocz. XIV w. Do rozwoju wsi przyczyniły się roboty górnicze w sąsiedniej Srebrnej Górze. W 1406 r. cystersi z Henrykowa założyli wieś Radziszyn (niem. Raschgrund), która znajdowała się w dolinie Chyżego Potoku, którą klasztor założył jako osadę tkaczy i utrzymał w posiadaniu z przerwami do 1810 r. (to dzisiaj górna część wsi). W 1419 r. rejon dzisiejszej Jemnej (dolna część) otrzymał jako nadanie klasztor cystersów w Kamieńcu Żąbkowickim. Część wsi była w tym czasie także własnością rodziny von Haugwitz. W 1787 r. był tutaj folwark, młyn wodny, mieszkało 8 kmieci, 13 zagrodników i 11 chałupników.

Jemna – Kamień Trzech Granic

Istotne zmiany w dziejach wsi nastąpiły po zbudowaniu w 1903 r. linii kolejowej z Bielawy do Srebrnej Góry, która stała się częścią tzw. Kolejki Sowiogórskiej. Ruch na niej nasilił się jeszcze gdy w 1908 r. powstało połączenie Srebrnej Góry z Żąbkowicami. W Jemnej istniała stacja kolejowa a wieś stała się małym letniskiem. Była tu popularna gospoda *Pod Starym Frycem*, a wieś była dogodnym punktem wędrowek na Budzowską Polanę oraz przez Warowną Górę i twierdzę do Srebrnej Góry. Po 1945 r. wieś podupadła, przede wszystkim nie odrodziła się funkcja letniskowa. We wsi na uwagę zasługuje budynek nieczynnej stacji kolejowej z pocz. XX w. Na północny – zachód od leśniczówki w Jemnej przebiega w terenie dawna granica posiadłości klasztornych i rycerskich, która zbiega się na przełęczy obok Góry Rozstaj (696 m. n.p.m) z dwoma innymi granicami posiadłości ziemskich. To miejsce nazywa się Trzy Granice i zostało oznaczone w terenie pięknym kamieniem granicznym zwanym Kamieniem Trzech Granic. Kamień rozgraniczał posiadłości ziemskie klasztoru cysters-

sów z Henrykowa, hrabiego Haugwitz'a, właściciela Jemnej oraz hrabiego von Nimpsch'a, właściciela Grodziszca. Kamień ma wysokość ok. 1 m. i ma postać trójbocznego obelisku. Na każdej z 3 ścian umieszczony jest napis z nazwą wsi, monogramy właścicieli i ich herby w bogatym barokowym ujęciu oraz data 1727 r. Kamień jest prawdziwym dziełem sztuki barokowej, wykonanym prawdopodobnie przez warsztat kamieniarski klasztoru cystersów w Henrykowie i jest jednym z okazalszych kamieni granicznych w Sudetach.

BUDZÓW

Stara wieś o charakterze łańcuchówki leżąca w Obnizeniu Stoszowic na Przedgórzu Sudeckim w szerokiej dolinie Srebrnego Potoku, jedna z najdłuższych wsi na Dolnym Śląsku. Miejscowość wymieniona w Księdze Henrykowskiej, o której pierwsza wzmianka pochodzi z 1221 r. W 1228 r. książę Henryk I Brodaty nadał cystersom 50 łanów wielkich lasu Budzyny w pobliżu dzisiejszego Budzowa, a jego syn, książę Henryk II Pobożny w 1240 r. zezwolił cystersom na założenie wsi na prawie niemieckim, która jednak nie została założona na skutek najazdu mongolskiego na Śląsk w 1241 r. Po najeździe tereny te przejął bezprawnie komes Piotr Stoszowic, zakładając tam wieś Budzów. Tereny zostały odzyskane przez opactwo henrykowskie w 1244 r. W 1339 r. książę ziębicki Bolko II przekazał opactwu henrykowskiemu

Budzów – dawna kuria henrykowska

całe dominium Budzowa, które pozostawało w rękach cysterskich do 1810 r. W 1454 r. opat henrykowski uzyskał koncesję na poszukiwanie złóż srebra i założył w tym celu gwarectwo. Poszukiwania odbywały się w rejonie tzw. Srebrnej Góry i trwały aż do XVI w., kiedy to Srebrna Góra uzyskała prawa miejskie. Cystersi w XVII w. utworzyli w Budzowie kurie henrykowską. W miejscowości jest kościół pw. św. Wawrzyńca, wymieniany już w 1283 r., wzniesiony z inicjatywy cystersów. Obecny kościół parafialny pochodzi z XIV w. a w 2. poł. XVI w. dobudowano do niego wieżę. W latach 1682–1683 za czasów opata Kahlerta zbarokizowano świątynię oraz dobudowano kaplicę północną i kruchę, o czym świadczą herby opata. Wyposażenie kościoła jest barokowe – rokokowe i pochodzi z poł. XVIII w. Na uwagę zasługuje ołtarz główny z poł. XVIII w z figurką Matki Boskiej z Dzieciątkiem, barokowa ambona z figurami 4 Ewangelistów oraz rokokowy prospekt organowy. Dawny cmentarz otacza mur z budynkiem bramnym, w którym znajdują się wtórnie 4 krzyże pojednania. Na wschód od kościoła leży barokowy pałac, dawna kuria henrykowska, zbudowany w latach 1687–1702. Wewnątrz w kondygnacji parteru sklepienia kolebkowe z lunetami. Na terenie wsi stoją liczne krzyże i kapliczki, głównie z pocz. XIX w.

ZĄBKOWICE ŚLĄSKIE

Główne miasto Ziemi Ząbkowickiej położone w Obnizeniu Ząbkowickim nad rzeką Budzówką na obszarze Przedgórza Sudeckiego. Założone około 1270 r. na prawie niemieckim obok słowiańskiej osady Sadlno przez osadników pochodzących prawdopodobnie z Frankonii. Od momentu powstania Ząbkowic (dawne Frankenstein), miasto miało oży-

wione kontakty gospodarcze z klasztorami cysterskimi w Kamieńcu i Henrykowie, o czym świadczy pierwszy zachowany dokument z 1287 r. – umowa kupna jatek mięsnych na rynku w Ząbkowicach przez klasztor cystersów w Kamieńcu Ząbkowickim. Od XVI w. cystersi mieli w Ząbkowicach swoje domy i dwory. Klasztor cystersów w Kamieńcu w 1587 r. zakupił narożną kamienicę na rynku i ul. Ziębickiej. Utworzył tam miejski dwór, który był własnością cystersów do czasów sekularyzacji. Po sekularyzacji wielokrotnie przebudowany nie posiada dzisiaj wyraźnych cech zabytkowych z tego okresu. Mieści się w nim dzisiaj Ząbkowicki Ośrodek Kultury. Po drugiej stronie ulicy pod nr 25 znajdował się do czasów sekularyzacji Dom Opatów Henrykowskich, zakupiony w 1611 r. i zbudowany od nowa w 1676 r. przez opata Welzela. Ten budynek również nie zachował elementów z czasów cysterskich. Przy ul. Krzywej nr 12 znajduje się kolejny obiekt po-cysterski – dawny, Dwór Opatów Henrykowskich. Pierwszy dwór wznosił w tym miejscu w 1583 r. opat henrykowski Mikołaj Hubner. W 1646 r. dowódca wojsk szwedzkich przygotowując się do obrony zamku polecił zburzyć budynki stojące przy ul. Krzywej i wówczas dwór został zrównany z ziemią. W 1714 r. zbudowano nowy dwór w stylu barokowym. Opaci henrykowscy sprawowali tam urząd starosty księstwa ziębickiego za czasów książąt von Auersperg. W 1792 r. nabył dwór malarz Bernhard Krause i urządził w nim swoje atelie oraz bibliotekę. Obecnie dawny dwór opatów henrykowskich jest klasztorem bezhabitowych Sióstr Wyznawczyń Najświętszego Oblicza. Na piętrze mieści się barokowa kaplica sióstr, w której zachował się sufit ze skromną dekoracją stiukową.

Ząbkowice Śląskie – kościół pw. św. Jadwigi

Najważniejszym obiektem związanym z cystersami jest kościół pw. św. Jadwigi w Sadlnie, dzisiejszej dzielnicy Ząbkowice Śl. Na początku XIII w. Henryk I Brodaty nadał klasztorowi cysterek w Trzebnicy bogate nadania ziemskie, w tym las Sadlno z prawem lokacji

Ząbkowice Śląskie - dawny Dwór Opatów Henrykowskich

wsławi na prawie niemieckim. W 1237 r. dowiadujemy się, że księżniczka klasztoru trzebnickiego Gertruda nadała sołtysowi Konradowi część lasu Sadlno w celu lokacji wsi. W 1322 r. wieś została połączona z Ząbkowicami a klasztorowi pozostało tylko lenno i sołectwo. Pierwsze wzmianki o kościele wiążą się z legendą, wedle której około 1200 r. na wzgórzu, na którym stoi dzisiejszy kościół, przebywała księżna Jadwiga. Bardzo silny wiatr zerwał jej z twarzy zasłonę, co uznała

za znak Boży i postanowiła wybudować w tym miejscu kościół. Pierwsza drewniana kaplica miała zostać wybudowana około 1204 lub 1208 r. Miała być ona poświęcona św. Witowi. W roku 1447 r. walący się drewniany kościółek został rozebrany. Podczas rozbiórki znaleziono

deskę z napisem, że kościół jest budowany z fundacji św. Jadwigi. W latach 1468–1482 został wybudowany nowy kościół z kamienia i otrzymał on nowe wezwanie – św. Jadwigi.

W latach 1560–1629 był w rękach protestantów, potem zwrócony katolikom. Dzisiejszy, barokowy kościół powstał w latach 1754–1756. Jest to budowla jednonawowa, orientowana z trójbocznie zamkniętym prezbiterium i barokowo-rokokowym wyposażeniem wnętrza. Najcenniejszym elementem wyposażenia jest ołtarz główny z pięknym obrazem przedstawiającym patronkę kościoła św. Jadwigę kłęzącą przed ukrzyżowanym Chrystusem, który ją błogosławi. Przedstawienie to jest nawiązaniem do słynnej legendy o św. Jadwidze śląskiej z 1353 r. Piękne freski, pokrywające sklepienie kościoła przedstawiają: w prezbiterium scenę Ukrzyżowania, w nawie: św. Jadwigę karmiącą ubogich i Koronację Matki Boskiej przez Trójcę Świętą.

Wokół kościoła znajduje się otoczony murem zabytkowy cmentarz.

JAWOREK

Wieś leżąca w Obniżeniu Ząbkowic w bezpośredniej ich bliskości. Pierwsza wzmianka o wsi znajduje się w dokumencie z 1207 r., który wymienia wsie: Sadlno, Jaworek i Olbrachcice, z których należy się dziesięcina klasztorowi cysterek z Trzebnicy.

Z nazwy wsi można wnosić o jej słowiańskim pochodzeniu od polskiego słowa „javor”. Ponownie nazwa wsi pojawia się w dokumencie z 1260 r., już jako villa Henrici (wieś Henryka), w późniejszym okresie w zmienionej formie jako Hammersdorf, w końcu jako Heinersdorf. W 1267 r. papież Klemens IV potwierdza prawa do wsi klasztorowi trzebnickiemu. W 1335 r. istnieje informacja o kaplicy w Jaworku. Wieś nigdy nie była siedzibą parafii, podlegała w tym względzie, podobnie jak dzisiaj, parafii św. Jadwigi w Sadlnie. Podczas

Jaworek – kaplica pw. św. Michała

budowy kościoła w Bobolicach w 1495 r., powstał spór o teren pod jego budowę pomiędzy cysterkami trzebnickimi a braćmi Reibnitzami, właścicielami Bobolic, rozstrzygnięty przez panującego wówczas w księstwie ziębickim księcia Karola I Podiebrada. W obecności księżni klasztoru trzebnickiego i właściciela Bobolic, księżę osobiście „przy pomocy pluga zaprzęgniętego w cztery konie” wyznaczył nowe granice posiadłości, pozostawiając kościół Bobolicom. Od XVI w. wieś posiadała urząd dziedzicznego sołtysa, który w imieniu właściciela, klasztoru cysterek zarządzał wsią. Sołtys posiadał prawo zbierania podatków, dzierżawił kuźnię, karczmę, rzeźnię i młyn. W XVI w. sołtysami dziedzicznymi byli bracia Truchil, od 1622 r. wolne sołectwo znajdowało się w rękach rodziny Steiner, Herman i Kuschel. Cysterki z Trzebnicy władaly wsią do 1810 r. W centrum wsi znajduje się kaplica pw. św. Michała, którą w 1721 r. ufundował ówczesny właściciel wolnego sołectwa – Zygmunt Kuschel. Kaplica powstała w należącym do sołectwa ogrodzie, jak mówi legenda, „w miejscu gdzie wcześniej znajdował się niewielki staw, w którym utopił się mały chłopiec”, prawdopodobnie syn sołtysa. Jest to budowla w stylu barokowym na planie czteroliścia, zwieńczona kopułą z latarnią. Wśród skromnego wyposażenia wnętrza zwraca uwagę drewniany ołtarz główny, przejawiający cechy klasycystyczne, z 2. poł. XIX w. Znajdujący się za kaplicą dom nr 19 to dawna oficyna dworska, siedziba dziedzicznego sołtysa.

BOBOLICE

Wieś u podnóża Wzgórz Szklarskich i Dobrzeńskich na Przedgórzu Sudeckim. Pierwotna nazwa miejscowości to *Boboliz*, występuje w dokumencie ks. wrocławskiego Henryka II Pobożnego z 1239 r., który przyznaje wieś klasztorowi cystersów w Henrykowie. Opis nabycia wsi przez klasztor jest opisany w Księdze Henrykowskiej. W XIV w. zmienia się właściciel wsi, a pod wpływem osadnictwa niemieckiego zmienia się też jej nazwa na *Schrebsdorff*. W 1345 r. książę ziębicki Mikołaj Mały nadał wieś braciom Reichenbach, a potem wieś jest własnością wielu śląskich rodów rycerskich, fragmenty wsi również klasztoru henrykowskiego. W tym samym czasie istnieje na terenie dzisiejszych Bobolic druga wieś – Kubice, znajdująca się w obrębie dzisiejszego kościoła. Według tradycji wieś tę założył polski rycerz o imieniu Jakub, który osiedlił się tutaj już w 1229 r. Podczas najazdu mongolskiego podobnie jak sąsiednia wieś, Kubice zostały zniszczone. Po najeździe w 1242 r., jak podaje Księga Henrykowska, nabył ją polski rycerz Albert z Brodą z Ciepłowod i włączył w obręb swoich dóbr. W 1335 r. wieś Kubice stała się własnością rycerskiej rodziny Reibnitzów, którzy posiadali wieś do końca XVI w. Na pocz. XV w. Bobolice stają się ośrodkiem kultu maryjnego, związanego z figurką Matki Boskiej Bolesnej. Figurka ta znajdowała się wówczas w ogrodzie Reibnitzów i była zawieszona na rozłożystej jabłoni.

Bobolice – figura Matki Boskiej Bolesnej

należał do parafii w Zwróconej. Niestety w późniejszym czasie nie udało się dokończyć budowy kościoła, a od połowy XVI w. aż do 1648 r. kościół w Bobolicach znajdował się w rękach protestantów. Aby zapobiec profanacji, figurka Matki Boskiej Bolesnej była prze-

Bobolice – kościół pw. Matki Boskiej Bolesnej

ni. Miejscowa ludność nazywała ją *naszą kochaną Panią z zielonego drzewa* i do niej pielgrzymowała już wówczas miejscowa ludność. W 1447 r. ówczesni właściciele wsi Hans von Reibnitz oraz jego żona Barbara z domu Stosch fundują pierwszą, murowaną kaplicę, o czym świadczy zachowana tablica fundacyjna na przyporze obecnego kościoła. Kaplica stała na odległość rzutu kamieniem od drzewa, na którym była zawieszona cudowna figurka. Wkrótce, wobec dużego ruchu pielgrzymkowego okazała się za mała i w 1495 r. bracia Reibnitzowie fundują nowy, gotycki kościół, ograniczający się do dzisiejszego prezbiterium. Około 1498 r. do nieukończonego jeszcze kościoła uroczyście przenoszą święty wizerunek. Warto w tym miejscu nadmienić, że w 1828 r. w 330 rocznicę postawienia kościoła, w dawnym ogrodzie Reibnitzów w miejscu gdzie znajdowało się drzewo, na którym była zawieszona cudowna figurka, postawiono barokową kolumnę z jej repliką. Kościół od tego czasu jako filialny,

chowowana w Czechach, później w klasztorze bardzkim i wróciła na swoje miejsce dopiero w 1660 r. W latach 1730–1736 dokonano barokowej przebudowy kościoła, pozostawiając jego gotycką bryłę i tworząc wnętrze na planie elipsy według barokowych wzorów. Twórcami przebudowy są najprawdopodobniej artyści z kręgu cysterskiego zatrudnieni w klasztorach w Henrykowie i Kamieńcu Żąbkowickim. W 1780 r. dobudowano dwie wieże. Wśród wyposażenia wnętrza kościoła na uwagę zasługują rokokowy ołtarz główny z figurką Matki Boskiej Bolesnej (XV w.) i cennym obrazem wybitnego malarza czeskiego Feliksa Antoniego Schefflera „Zdjęcie z krzyża” (1743 r.). Piękna, rokokowa ambona ze sceną rzeźbiarską Ukrzyżowanie Jezusa na Górze Kalwarii pochodzi z 1780 r. W prezbiterium znajdują się także dwa dalsze obrazy F.A.Schefflera „Wniebowzięcie” i „Św. Barbara”. W nawie o rzadkim, elipsowatym planie, znajdują się dwa wielkie obrazy żąbkowickiego malarza J. Neumanna – „Pokłon pasterzy” i „Ucieczka do Egiptu”. Oprócz nich można podziwiać sześć polichromowanych, rokokowych ołtarzy bocznych oraz piękne rokokowe konfesjonały z 2. poł. XVIII w.

We wsi znajduje się renesansowy pałac stojący na miejscu dawnego, rycerskiego zamku z 1615 r. przebudowany w okresie baroku w 1696 i powtórnie w 1838 r. Założony na planie czworoboku, posiada wewnętrzny dziedziniec, na który prowadzą bramy przejazdów ozdobione ciekawymi portalami i kartuszami herbowymi. Na dziedzińcu widoczny jest jeszcze fragment dawnego, renesansowego krużganka, obecnie zamurowanego. Wnętrze pałacu zostało gruntownie przebudowane i nie przedstawia większej wartości zabytkowej. Pałac od poł. XVIII w. należał do rodziny Strachwitzów, a pod koniec wojny przechowywano w nim zbiory muzeów wrocławskich (min. zbiór masek i trofeów indiańskich). Od południowej strony do pałacu przylega park, założony w XVII w., przekształcony w XIX w. w park krajozbrazowy. We wsi znajduje się kilka barokowych rzeźb XVIII w.

SIEROSZÓW

Wieś łańcuchowa położona w północnej części Wysoczyzny Ziębickiej. Założona w 1277 r. przez osadników niemieckich jako *Villa Seibitonis*. Nazwa pochodzi od staroniemieckiego słowa Siga, oznaczającego zwycięstwo, zwycięski, a więc „wieś zwycięzcy”. W następnych latach wieś była własnością wielu znanych rodów śląskiej szlachty. W 1688 r. opat klasztoru cystersów w Henrykowie Henryk III Kahlert zakupił majątek w Sieroszowie, a od 1703 r. klasztor przejął także wolne sołectwo. Jego następcą, opat Tobiasz Ackermann rozpoczął budowę pałacu – letniej rezydencji na terenie majątku w Sieroszowie, który został ukończony w 1710 r. Był to budynek barokowy, murowany, na planie prostokąta, dwukondygnacyjny z pięknym portalem wejściowym ozdobionym herbem opactwa, inicjałami opata i datą 1710 r. Całe założenie otoczone było parkiem krajozbrazowym z barokową bramą wejściową, dzisiaj zespół w ruinie. Od 1825 r. Sieroszów stał się własnością rodziny Dittrichów, z której wy-

Sieroszów – ambona łodziowa

wodził się Jan Dittrich, jeden z najbardziej znanych w Europie hodowców zbóż. Dittrich wyhodował *oryginalną pszenicę ząbkowicką*, nagrodzoną złotym medalem na Światowej Wystawie Rolniczej w Paryżu w 1867 r. W dolnej części wsi znajduje się pocysterski kościół pw. św. Michała Archaniola, o którym pierwsza wzmianka pochodzi z 1356 r. Obecny wzniesiony został na przełomie XVI i XVII w., przebudowany w stylu barokowym w latach 1747–1749. We wnętrzu kościoła, które jest jednonawowe, o sklepieniu kolebkowym z lunetami, zwraca uwagę barokowy ołtarz główny z obrazem Michała Archaniola z poł. XVIII w. Szczególnym zabytkiem jest wspianiała, barokowa ambona w kształcie łodzi z końca XVIII w., z kartuszem herbowym opactwa henrykowskiego, które patronowało kościołowi w Sieroszowie. Jest to jedna z czterech zachowanych tego typu ambon na Śląsku. Ciekawy jest również rokokowy prospekt organowy z końca XVIII w. Kościół jest otoczony murem cmentarnym z zabytkową bramą z XVII wieku. Obok bramy piękna grupa Ukrzyżowania z końca XVIII w. Budynek plebanii oraz dawna szkoła pochodzą z 1792 r., przebudowane w XIX i XX w.

PIOTROWICE POLSKIE

Niewielka wieś na Wzgórzach Dobrzeńskich w dolinie Zamecznego Potoku na skraju Lasu Bukowego. Teren w pobliżu Piotrowic Polskich w Lesie Bukowym to jeden z obszarów najstarszego osadnictwa na Dolnym Śląsku. W lesie znajdują się 4 zgrupowania około 30 kurhanów z epoki brązu, wpływów rzymskich, kultury lużyckiej a także okresu wczesnośredniowiecznego. Pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z 1228 r. Do końca XIV w. była własnością rycerską, a od 1398 r. do 1810 r. klasztoru cystersów w Henrykowie. W 1785 r. zanotowano, że we wsi był kościół, folwark, dom gminny, kuźnia, mieszkało 12 kmieci, 4 zagrodników i 31 chałupników. We wsi musieli jeszcze w XVII w. mieszkać Polacy, o czym świadczy nazwa Piotrowice Polskie, zniesiona dopiero w latach 30. XX w. Z zabytków zachował się skromny późnobarokowy kościół pw. Matki Boskiej Bolesnej z 1795 r. Jest to niewielka, jednonawowa budowla z wejściem od strony wieży. Wewnątrz późnobarokowy polichromowany ołtarz główny z końca XVIII w. oraz parę figur z tego okresu. Wśród obiektów gospodarczych zachowała się kuźnia z końca XVIII w., przebudowana w poł. XIX w.

Piotrowice Polskie – kościół pw. Matki Boskiej Bolesnej

MUSZKOWICE

Wieś malowniczo położona na skraju kompleksu leśnego Las Bukowy na obrzeżu Kotliny Henrykowskiej. Muszkowice są kilkakrotnie wzmiankowane w Księdze Henrykowskiej, pierwszy raz pod datą 1237 r. jako posiadłość polskiego rycerza Jana z Osiny. W 1282 r. stała się własnością klasztoru cystersów w Henrykowie o od tego czasu aż do sekularyzacji w 1810 r. była jego własnością. Cystersi mieli tutaj duży folwark, natomiast nigdy nie było tutaj kościoła, a ludność należała do parafii w pobliskim Starym Henrykowie. W 1785 r. był

tutaj folwark, młyn wodny, dom gminny, mieszkało 2 kmieci, 14 zagrodników i 41 chałupników. Na Kaplicznym Wzgórzu w Lesie Bukowym znajduje się barokowa kaplica św. Anny z 1707 r., zbudowana przez cystersów z Henrykowa. Na początku XIX w. wybudowano

Muszkowice – kaplica pw. św. Anny

Kalwarię i kapliczki. Miejsce to było w XIX i w 1. poł. XX w. znanym i popularnym miejscem pielgrzymkowym. Kaplica jest budowlą jednonawową z kruchtą i zakrystią. Wewnątrz skromny ołtarz barokowy, polichromowany z figurką Matki Boskiej z Dzieciątkiem, po bokach figury św. Anny i św. Joachima. W kruchcie figury św. Jana Nepomucena i Chrystusa. Przed kaplicą barokowa grupa Ukrzyżowania z XVIII w. i kilka XIX w. kapliczek. Zespół jest otoczony pięknym lasem mieszanym, znanym z Księgi Henrykowskiej jako Bukowina. Drzewostan złożony jest z buków, jesionów, świerków dębów i innych gatunków drzew.

Bogate jest również podszycie lasu, gdzie można spotkać leszczynę, olszę, bez, jarzębinę czy wawrzynek wilcze łyko. W runie leśnym wczesną wiosną zakwitają przebiśniegi, później można spotkać zawilca, pierwiosnkę lekarską, marzankę wonną, jaskier i wiele innych. W części lasu leżącej wzdłuż pięknego przełomu potoku Złotnik, wrzynającego się w podłoże lessowe, utworzono w 1966 r. rezerwat leśny Muszkowicki Las Bukowy.

ZAGOSPODAROWANIE TURYSTYCZNE SZLAKU CYSTERSKIEGO

Miejsca noclegowe na szlaku, kontakty do przewodników Ziemi Żąbkowickiej i inne potrzebne informacje dla turystów znajdują się na stronie internetowej Powiatu Żąbkowickiego www.ziemiazabkowicka.pl w zakładce Informator dla turystów.

Serdecznie zapraszamy na Szlak Cysterski Ziemi Żąbkowickiej.

LITERATURA

Dudek A., *Cystersi na Dolnym Śląsku*, Wrocław 1988

Zawalski C., *Laski – monografia historyczna*, Ząbkowice Śl. 1998

Praca zbiorowa, *Słownik Geografii Turystycznej Sudetów*, t. 17, *Góry Złote*, Wrocław 1993.

Praca zbiorowa, *Słownik Geografii Turystycznej Sudetów*, t. 21, *Wzgórza Niemczańsko-Strzelińskie, Przedgórze Paczkowskie*, Wrocław 2008.

Gabriel H., *Am Born der Heimat*, Kamenz 1926.

Chrzanowski T., *Bardo*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1980.

Hartmann F., *Dzieje miasta Ziębice na Śląsku*, Ziębice 1994.

Jendritza G., *Da Mönchs- und Klosterwesen Frankensteins und seiner Umgebung*, Frankenstein 1926.

Kopietz J. A., *Kirchengeschichte des Fürstentums Münsterberg und Weichbild Frankenstein*, Frankenstein 1885.

Kornecki M., *Złoty Stok, Srebrna Góra*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1980.

Organiściak J., Dudziak T., Dziedzic M., *Ząbkowickie opowieści. Cz. 3, Okolice Ząbkowic Śląskich*, Ząbkowice Śląskie 1997.

Dziedzic M., Organiściak J., *Ząbkowickie opowieści. Cz. 2, Zabytki Ząbkowic Śląskich*, Ząbkowice Śląskie 2000.

Pater J., *Katalog ruchomych zabytków sztuki sakralnej w archidiecezji wrocławskiej*, t. 2, Wrocław 1982.

Toenniges E., *Gelübte Heimat – 700 Jahre deutsche Geschichte im schlesischen Kreis Frankenstein*, Kürten 1984.

SPIS TREŚCI

Zarys dziejów Zakonu Cystersów i ich reguła	2
Cystrzy w Polsce i na Śląsku	3
Szlak cysterski na Ziemi Ząbkowickiej.	4

MIJSCOWOŚCI NA SZLAKU CYSTRZY

Henryków	4
Zabytki dawnego opactwa cystersów	5
Brucalice	6
Witostowice	6
Skalice	7
Nowina	8
Bożnowice	8
Ziębice	8
Starczów	9
Kamieniec Ząbkowicki	10
Byczeń	12
Topola	13
Blotnica	14
Sosnowa	14
Płonica	15
Złoty Stok	16
Mąkolno	16
Chwalisław	17
Laski	18
Ożary	19
Dzbanów	19
Przyłęk	20
Bardo	20
Kalendarium bardzkie	21
Zabytki	21
Srebrna Góra	22
Jemna	23
Budzów	24
Ząbkowice Śląskie	24
Jaworek	26
Bobolice	27
Sieroszów	28
Piotrowice Polskie	29
Muszkowice	29
Literatura	31